

AKADEMİ MECMÛASI

Oktay Aslanapa

Sâmiha Ayverdi

Fâruk Nâfiz Çamlıbel

Cemil Meriç

Mûstafa Tahralı

Cinuçen Tanrıkorur

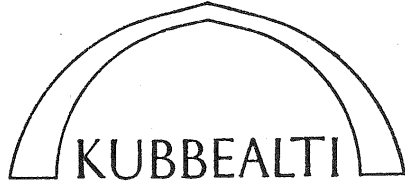
Ali Yardım

Sabahaddin Zaim

Yıl : **7**

Ocak 1978

Sayı : **1**

AKADEMİ MECMUASI

Yıl : **7**

Ocak 1978

Sayı : **1**

Mecmûamızdaki yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.

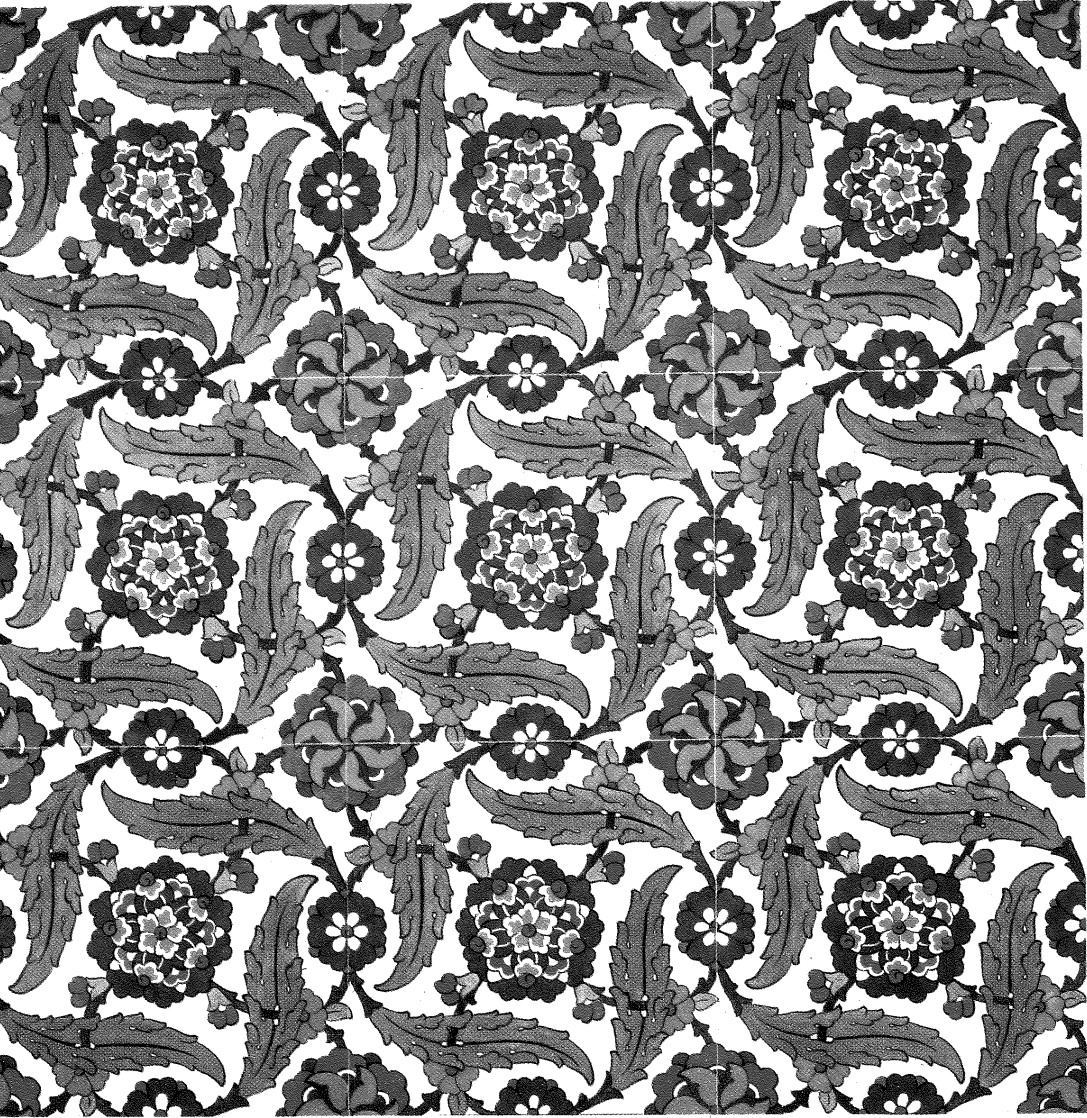
Kubbealtı Akademi Mecmûası, üç ayda bir çıkar, akademik mecmûadır.

Sahibi : Kubbealtı Cemiyeti adına idâre Heyeti Başkanı : İlhan Ayverdi, Yazı İşleri Müdürü : Ayşe Özden

Fiâtı 25.— T.L., yıllık abone bedeli 100.— T.L. dir. Dış ülkeler için abone bedeline posta ücreti ilâve edilir : Her sayının ücreti, Avrupa için 12.— TL. Amerika için 20.— TL. dir. (Abonelerin, değışen adreslerini bildirmeleri ricâ olunur.) İlân ve reklâm, millî kültürümüze hizmet eden müesseselerden alınır; tam sahife 1500, yarım sahife 800 liradır.

Adres : Çarşıkapı, Yeniçeriler Caddesi, Nu. 81 İstanbul: P.K. 107 —
Bayazıt. Tel. 22 95 17

Basıldığı yer: BAHA MATBAASI

Kubbealtı Nakışhânesi'nde, İnci Ayan Birol tarafından hazırlanan,
Ulama tarzı Çark-ı Felek çini kompozisyonu.

İÇİNDEKİLER

	Sahife
Zerdebiyık Hasan Bey	Sâmiha Ayverdi 5
Fâruk Nâfiz'den Yahyâ Kemâl'e Mektuplar	Fâruk Nâfiz Çamlıbel 10
Orta - Doğu Ülkeleri Arasında İşbirliği İmkânları	Prof. Dr. Sabahaddin Zaim 11
San'at ve Kültür Mirâsımıza Saygı	Prof. Dr. Oktay Aslanapa 27
Asabiyyet, Milliyetçilik Demek Midir?	Ali Yardım 32
Ecel	Mustafa Tahralı 43
Yabancı Elinde Mûsikimiz	Cinuçen Tanrıkorur 44
En Emin Yol...	Cemil Meriç 63
Kubbealtı Akademik Seminerleri Aralık 1977 Programı	76
Kubbealtı Akademik Seminerleri Ocak 1978 Programı	77

ZERDEBIYIK HASAN BEY

Sâmiha AYVERDİ

Hasan Bey, Ramazanbeyzâdelerdenmiş. Ortaasya'dan Adana havâlisine göçen Ramazanoğlu Aşireti içinden bir kol kopmuş ve Menteşeoğulları'ndan kız ala ala Bolu'ya yerleşip, yer yurt, çift çubuk sâhibi olmuşlar. Bir yandan da asırlar içinde şakırdayarak ses veren Bolubeyliği zincirine, zürriyetlerinden yeni yeni halkalar ilâve etmişler ve bu zincir, tâ son Bolubeyi Tevfik Bey'le, ondan da Azmi Bey'e kadar uzayıp gelmiş.

Menteşeoğulları'nın Ramazanbeyzâdeler'le evlenen kızları, başak tarlaları gibi sarı sarı sallanan saçları ile, güneşten renk çalmış penbe tenlerini, zürriyetlerinin kadınına da erkeğine de öyle bir bulaştırmışlar ki, asırların eli, o saltanatlı boyayı, Ramazanoğulları'ndan silememiş.

Yüzüne bakanları şaşırtacak kadar sarışın olan Hasan Bey'e Zerdebıyık lâkabını kimin verdiğini bilen yok. Kendisi, bir Bolubeyi'nin oğlu muydu? Yoksa, sâdece Ramazanbeyzâdelerden birinin zürriyeti miydi? Bunu da bilen yok.

Ortaasya'nın bir köklü soyunun bu körpe evlâdını, çocuk yaşında ana baba kucağından koparıp gurbete salarak asker ocağına göndermek, muhakkak ki bir fedâkârlık bir ferâgat ve istikbâlin ufkunda hayâl edilen bir hizmet ümidi bir vatan ve îman borcunun, nesillerin iliklerine işlemiş, mukaddes bir vazife anlayışı idi.

Küçük Hasan büyük adam olacak, büyük işler görerek, âilenin dudaklarına da gurur ve şeref tadı tattıracaktı.

Dağa taş hûkmeden, eli açık, kapısı dayalı bir hânedan, gencecik evlâdını, yoksa ne diye gurbete salsındı?

Küçük yaşta baba ocağından koparılarak İstanbul'a gönderilen Ramazanbeyzâdeler'in bu körpe evladı, yeni tesis edilmiş bulunan Harbiye Mektebi'nin ilk talebelerinden olmuş. Herhâlde bıyığı terleyip, çocukluktan delikanlılığa vardığında, saçları gibi, yüzünün tüyleri de, zerde ile yarışacak kadar sarı olmalı ki, bu lâkapla künyelenip kalmış bulunmalı idi.

Zerdebiyık Hasan Bey, Harbiye'den mezûn olduktan sonra mektepli zâbit olarak sivrilip kısa zamanda rütbesi büyümüş ve bir İstanbullu kızla da evlenmiş. Bu, köçası kit'asına gittiğinde boynu bükülen, evine döndüğünde ise, gözü gönlü gülistan kesilen bir genç kadınmış.

Böylece, kâh ağlaya kâh güle, yıllar geçmiş. Kız olan ilk çocuğu yedi yaşına girerken bir de oğlan çocukları dünyâya gelen genç karı kocanın sevinçleri pâyansız olmuş.

Ama, günlerden bir gün, genç askere, bu defâ da barut kokan bir yol görünmüş : Girit.

II. Sultan Selim devrinde, (1566) Kıbrıs'ın, bütünü ile Türkler'in eline geçmesi demek, Venedikliler için, Akdeniz'in de elden gitmiş olması demektir. Buna ise, Ada'nın sâhibi bulunan Venedikliler'den başka, Akdeniz'de ayağı ve menfaati olan bütün hristiyan devletler karşı çıkmış ve politik sinirleri gerilen İspanya ve Malta şövalyeleri önyak olarak bir haçlı donanması meydana getirmek lüzûmuna inanmışlardı.

Gerçekten de Girit'e kur yapmakta olan Türk donanmasını ezerek, devletin hem haysiyetine hem de deniz gücüne ağır bir darbe vurmuşlardı.

Bu hezîmet karşısında büyük Sokullu'ya gene iş düşmüş ve Haliç Tersânesi'nde, yüz elliden fazla gemi yaptırmaya muvaffak olmuştu. Ama bir yandan da Deryâ Kaptanı Kılıç Ali Paşa'nın : «Paşam! tekneleri yaparız ama, ikiyüz sefîneye beşyüz lenger, palamar, resen ve yelken tedârikine imkân yoktur...» demesi üzerine, dâhî sadrâzam : «Paşa hazretleri, Paşa hazretleri! Bu devlet ol devlettir ki, murâd edinince, donanmasının lengerlerini gümüşten, resenlerini ibrişimden, yelkenlerini atlastan etmekte güçlük çekmez. Korkma, böyle itikâd eyle...»

derken, bir yandan da, huzûruna dâvet ettiği Venedik elçisine : «Biz Kıbrıs'ı almakla sizin bir kolunuzu kestik. Siz ise bizi mağlûb etmekle sakalımızı traş eylediniz. Traştan sonra sakal daha gür biter. Lâkin kesilen kol bir daha yerine gelmez...» demek lüzûmunu hissetmişti.

Artık devir, (1640) Sultan İbrahim'in Osmanlı tahtında olduğu zamandı. Gerçi bir tarafta Bosna'dan Budin'e, Kefe'den Mora'ya uzanan topraklar; diğer tarafta, Bağdad'a ve Yemen'e varan ve Kıbrıs ile teknil Akdeniz adalarını içine alarak, Habeşistan, Mısır, Trablus, Tunus ve Cezâyir'i kucaklayan bir devlet vardı. Ama böylece üç kıt'ada Türk bayrağı dalgalanıyorsa da, Akdeniz'de Osmanlı hâkimiyetine hâlâ balta sallayan Venedikli'den Girit'in kurtarılması lâzımdı.

Onun için de, Sultan İbrahim'in Girit'e sefer açma karârında büyük isâbet vardı.

Zîrâ, Kıbrıs'ı kaybetmekle ticâreti kuvvetten düşmüş olan Venedikli'ye Girit nasıl lâzımsa, Ada, Türk menfaatleri için de öylece lüzumlu bir atlama taşı idi.

İşte bu şartlar altında başlayan ve yirmi üç sene sürecek olan Girit Harbi, başta Papa, bütün haçlı devletlerce, müslüman Türkler'e karşı savaşmayı, bir kere daha «Mukaddes Cihat» olarak kabûl ettirmişti.

Ancak takvim 1669'u gösterirken, devletin bağrında bir işler yara gibi, durmaksızın memlekete kan kaybettiren Girit Harbi, Fazıl Ahmed Paşa'nın bükülmez bileği ile koparılıp bir yana atılmak üzere bulunuyordu.

Böylece, Girit savaşının blâncosu kapanırken, askerî ve siyâsî bakımlardan ehemmiyeti büyük olan bir harbin, çeyrek asırı kaplayacak kadar uzamış olmasının sebebini, artık iç ve dış kuvvetleri kararsız ve yetersiz düşmüş devlet idâresinde olduğu kadar, aynı zâfın Türk ordusunda da ifâdelenmiş bulunması başlıca âmil olarak görülmek icâb etmekte idi.

1808'de, bir yeni Osmanlı pâdişâhı, II. Sultan Mahmud adı ile tahta çıktığı zaman ise, oldu olası bütün dünyâ ile tek ba-

şına çarpışmış ve mukadderâtı çizgisinde dâimâ tek başına yürümüş olan devleti, el ele vermiş haçlı ve siyonist dünyâ, sağından solundan, en kötüsü de, içinden vura vura iyiden iyiye kansız ve tâkatsiz bırakmıştı.

Gene Osmanlı devleti, boyunu aşmış iç ve dış gâilelerin ortasında tek başına bulunuyordu.

1861 - 1876 yıllarına tesâdüf eden Sultan Abdülaziz'in saltanatı, muhârebesiz geçen onbeş senelik bir sükûn devresi olarak görülürse de, 1866'da başlayıp iki sene devâm eden Girit İsyânı, gene güç kuvvet, mal ve can kaybı ile memlekete acılı ve acıklı yıllar getirmişti.

İşte bu arada, toprağa düşen binlerce yiğit arasında, ölünceye kadar gözünün yaşı dinmeyecek bir zevce ile, yedi yaşında bir kız ve yedi aylık bir oğlan bırakarak, şehitler kâfilesine katılanlardan biri de, Zerdebıyık Hasan Bey'di.

Şehit kocasına ağlamak ve iki yetimini bağrına basmaktan başka şey düşünmez olan genç kadının yaşlı gözlerini silmeğe, ne Ramazanbeyzâdeler'den bir el uzanmış ne avutucu bir ses gelmiş ne de kendisi, kocasının gerilerde kalmış soyuna, ocağına ve yerine yurduna sâhip çıkmayı düşünebilmiş.

Böylece, yıllar yılları kovalamış. Nihâyet kızını evlendiren dertli anne, oğlunu da, babasının feyz aldığı asker ocağına vermiş.

Zerdebıyık Hasan Bey'in yedi aylık yetim kalan genç oğlu, günün birinde Harbiye'den mezûn olduğu zaman, deniz mavisini gözleri, köpük köpük sarı saçları ile sanki bir Zerdebıyık Hasan Bey imiş.

Kanını, canını toprağına adanmış Hasan Bey'in oğlunun ne yedi aylık hâlini ne de delikanlılık çağını bilirim.

Kendisine «baba...» dediğim, zaman, kırk yaşına yaklaşmış bulunuyordu.

Yeryüzünün en güzel kızlarından biri denmeğe sezâ, anemle evlendiği zaman da otuz yaşlarında imiş. Benden evvel ağabeyim doğmuş. Beş sene sonra da beni kucığına alıp da, tatlı dilinden dökülen masalları anlamaya başladığım zaman ise, çoktan kaybetmiş olduğu annesinden dinlediği âile dramından da parçalar naklederdi.

Belki, geçmişin fâciâlı hâtıralarını tam kavrayacak yaşta değildim. Ama, her zaman neş'eli, esprili ve hoşsohbet olan babamın, tanımadığı babasına ve geçmişin acıklı çizgilerine giden hayâlânese, yüzüne, hiç alışık olmadığım bir hüznün perdesi çeker ve : Biz Ramazanbeyzâdeler'denmişiz... derken, sesi de, âdetâ yağmurlu bir sonbahar akşamı gibi üşütücü oluverirdi.

İkimiz de olgun yaşa geldiğimizde, ağabeyim, Bolu'daki bir inşâatını dolaşmaya gittiğinde, son Bolubeyi Azmi Bey'i, arayıp sormuş : «İşte, şu konuşanlardan biri...» cevâbını alması üzerine, yârenlik etmekte olan beş altı kişilik bir grup arasında, renginde ve çehre hatlarında babamla son derece yakınlık bulunan birinin omuzuna elini koyarak : «Merhabâ Azmi Bey!» demiş.

Karşılıklı bir şaşkınlık, sevinç, tanışma, söyleşme... Fakat hepsi o kadar. Ne çâre ki, aradan geçen koca bir asır, Ramazanoğulları'na, âilenin bu şehit evlâdını sâdece, büyüklerinden duymuş olduğunu hatırlatabilmiş. Fakat hasep nesep çizgisini bulduramamış.

Ama bulunsa ne olacaktı? İnsanoğlu, asıl akrabalığın kandan değil candan geldiğini ve aralarındaki köprüyü, hasebin ve nesebin değil, ruh ve mânâ yakınlığının kurduğunu bir bilse, gerçekten kime bağlanacağını da anlamış olacaktı.

Bilmem nedendir, Girit derken içim derinden derine sızlar. Yedi aylık yetim kalan babam, büyümüş, okumuş, evlenmiş, çoluk - çocuk sâhibi olmuş. Ne yazık ki babasından hüznle bahseden bu dudaklar susalı kırk şu kadar sene oldu. Ama, iki harp görmüş gâzî babama ve şehit büyükbabama saygım da sevgim de yaşıyor.

Bu toprağa, bu îmâna canını veren bütün şehitlere de öyle.

FÂRUK NÂFİZ'DEN

YAHYÂ KEMÂL'E MEKTUPLAR

Ankara 28/11/1926

Yegâne Üstâdım Efendim,

Son lutufnâmenizi gripten muztarip yatariken aldım, öyle zannediyorum ki hastalığım esnâsında bana ilâçlardan daha ferah veren bu mektup oldu. Hattâ o sırada Vakıf Gazetesi'ne size hitâben bir tarz-ı kadim yazmağa başlamıştım. Belki mektubumu getiren posta mezkûr manzûmeyi de tarafınıza getirir.

«Hayat» mecmûası kânunievvelde ilk nüshasını neşrediyor. Emin Bey'i gördüm, vâdinizi hatırlatmamı, yazılarınıza muntazır bulunduğunu, sabırsızlıkla beklediğini, hülâsa ihmâl edilmemekliğini ricâ etti. Herhâlde is'âf edilir. Mâdemki bir edebiyat cereyânı var ve mâdemki siz onun yegâne üstâdısınız; kurduğunuz mektebi derssiz bırakmazsınız, değil mi?

Tayyâre sergisi münâsebetiyle sizi ziyâret etmek ihtimâlinin şimdilik mevcûd olmadığını teessürlerle arz edeceğim. Fakat yine yakında görüşmek, emsâlsiz sohbetinizle pas tutan zevkimizi açmak imkânı bulunacağına kâniim.

Ankara çok değişti, artık ufak ufak binâlar değil, büyük müesseseler meydana gelmeğe başladı. Bu sûretle gittikçe şehre benziyor. Lâkin binâların temâşâsı hiç bir zaman bir dost yüzü kadar insanı doyurmuyor. Bu günlerde bu toprağa bir ağaç gibi merbûtum, imkân-ı hareket yok. Hattâ İstanbul'a kadar...

Benim için her şey olan mektubunuza intizâren ellerinizden öper, size sıhhat, saâdet ve muvaffakiyetler temennî ederim çok aziz üstâdım efendim.

En derin tâzîmâtımla

(imzâ)

ORTA-DOĞU ÜLKELERİ ARASINDA İKTİSADİ İŞBİRLİĞİ İMKÂNLARI *

Prof. Dr. Sabahaddin ZÂİM

— Geçen sayıdan devam —

Bugün Asya'daki Orta - Doğu ülkeleri içinde bulunan yirmi ülke şunlardır : Türkiye, Afganistan, Bahreyn, Bengladeş, Endonezya, İran, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Malezya, Pakistan, Umman, Filistin, Suudi Arabistan, Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen Cumhûriyeti, Yemen Demokratik Halk Cumhûriyeti. Bu yirmi devletten ondördü Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde bulunmaktadır. Afrika'da yirmi bir devlet İslâm dünyasına dâhildir. Bunlar : Cezayir, Kamerun, Çad, Mısır, Gabon, Gambia, Gine, Gine Bissau, Libya, Mali, Moritanya, Fas, Nijer, Senegal, Sierra, Leone, Uganda, Yukarı Volta, Somali, Sudan ve Tunus devletleridir. Bunların altısı Osmanlı İmparatorluğu parçasıdır. Yâni bu devletler, elli yâhut yüz sene evvelki Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarıydı.

İşte bunlar Orta - Doğu veyâ İslâm dünyasıdır. Hergün bu devletlere bir iki tâne daha ilâve ediliyor. İslâm dünyası zengindir. Ham petrolde dünya rezervinin % 80 ine, tabîî kauçukta

* 10 - 28 Aralık 1976, 8 Mart 1977 târihlerinde Kubbealtı Cemiyeti'nde verilmiş olan serî konferanslardır.

% 70 ine, dünyâ jüt rezervinin % 80 ine, dünyâ hurma yağı potansiyelinin % 75 ine sâhiptir. Bahârâtın % 67 si, hubûbâtın %25 i, pamuğun %13 ü, şeker kamışının %10 u gene İslâm dünyâsındadır. Geriye kalan pamuğun büyük kısmı Rusya'da ve Rus pamuğunun tamâmı **Türkistan**'da, petrolün büyük bir kısmı yine Rusya'da onun da tamâmı yine müslüman kesimi olan **Türkistan** ve **Kafkasya**'dadır. Bu ülkelerin ihrâcatları arasında şu önemli maddeler vardır. **Aden** : kahve, tütün, balık, tuz, petrol. **Afganistan** : yün, meyve. **Cezayir** : petrol. **Bahreyn** : petrol. **Endonezya** : kauçuk, çapra, teneke, bahârat, tütün vs. ihrâç etmektedir. Bütün bunları niçin tesbît ediyorum. Çünkü Türkiye'nin dünyâ ticâretini düzenlerken bunlarla ilgilenmesi lâzım gelecektir. Bu da bir politika mes'elesidir. Bu ülkelerle ticâret anlaşması yapmak gerekir. Meselâ gazetelerde görüyorsunuz, Türkiye'nin buğdayı elinde kaldı, ihâle yaptık da gelmediler, deniyor. Bugün İslâm ülkelerinde buğday gibi bir metâ yok. Ülkeler aç, ihtiyaç sonsuz. Ama Ankara'da ihâle açılırsa, ancak büyük Batı şirketleri girebilir. Bunlar ihâle ile olmaz. Ticâret Bakanı gidecek, dolaşacak, ülkelerle anlaşacak. Bu imkânlar araştırıldığında; buğday mukâbilinde petrol, su mukâbilinde petrol de alabiliriz. Bunlar anlaşma ile olur ve ülkelerin üst kademesinde, düzenlenmesi lâzımdır.

Biz alışmışız, ticârî hayatta Batı dünyâsı tâlib olsun, yol göstersiz; şunu alıyorum, şunu almıyorum desin, şunu sat desin. Bu tip, tâbî bir ticârî bünyedir. Biz umûmiyetle **Avrupa**'ya mal satmayız, **Avrupa** bizden belli malları alır. Bizim artık satıcı hüviyetine girmemiz ve dünyâya açılmamız lâzımdır. İslâm ülkelerinde bir çok kaynaklar var. Bunları toplanılarda söylüyoruz. Hepsi tertemiz pırıl pırıl genç müslümanlar, ama çoğu da bilgisiz. Türkiye'yi tanımıyorlar. Geçen sene İslâm kongresine katılanların % 70 i İstanbul'a ilk defâ geldiklerini söylüyorlardı. Çünkü yıllarca **Türkiye** ile **İslâm dünyâsı** arasında bir kopukluk vardı. Batı'nın muazzam propogandası bizde onlar aleyhine, onlarda bizim aleyhimize işlemiştir. Yeni köprüleri kurmak, irtibâtı temîn etmek, enformasyon ve bilgi akışını sağlamak lâzımdır. İslâm dünyâsında en büyük eksiklik budur.

Orta - Doğu ülkelerinin hepsi aynı yapıda değildir. Çok

farklı bir oluşun içindedir. Zenginlik, resmî, iktisâdî yapı bakımından farklılıklar çoktur. Meselâ bunların içinde hızlı sanâyileşme arzûsu, bol sermâyesi, yetersiz insan gücü olan İslâm ülkeleri var: **Libya, Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Cumhûriyeti, Abu - Dabi, Bahreyn, Umman, Katar** gibi. Burada insan yok, yetişmiş insan çok kıt. Para çok, sermâye bol, yatırımlar hızlı; her gün gazetelerde devamlı ihâle îlanları görülür, hepsi milyonluk ihâleler. Batı dünyâsı buralara koşuyor. Diğer yanda, nüfûsu yeterli, kapitali az, nisbeten gelişmiş ülkeler var: **Türkiye, Mısır** gibi. Sermâyesi bol, nüfûsu ve sanâyileşme arzûsu olan ülkeler var: **İran, Irak** gibi. Sermâyesi az, nüfûsu ve sanâyileşme arzûsu olanlar var; **Suriye, Ürdün** gibi. Böylece İslâm ülkelerini çeşitli gruplara bölmek kâbil. Siyâsî rejim yönünden sosyalizmi benimseyenler var, kapitalizmi benimseyenler var, İslâmiyeti şuurlaştırmak isteyenler var. Bütün bunlar arasında bir insicam ve işbirliği yapılırsa büyük imkânlar doğabilir.

Size İslâm ülkelerinin imkânlarını rakamlarla verebilirim. İslâm ülkelerini A.E.T. (Avrupa Ekonomik Topluluğu, Ortak - Pazar) ile mukâyese edersek G.S.M.H. (gayrî sâfi milli hâsıla) bakımından fakirdir, aşağı yukarı % 20 si kadar; Nüfus aşağı yukarı aynı. G.S.M.H. yi nüfus alırsak, A.E.T. % 60 - 70 ini buluyor. Japonya ile mukâyese edersek; Japonya'nın G.S.M.H. sınırı % 60 ına ulaşıyor. Nüfus da 2,4 misli. G.S.M.H. + Nüfus da Japonya'nın 1,5 misli oluyor. A.B.D. ile karşılaştırsak; G.S.M.H., A.B.D. nin % 20 si nüfus da 1,2 katı olup daha fazladır. İkinin toplamı yönünden 975 ini buluyor. L.A.F.T.A. (Güney Amerika Birliği) yı ele alırsak, G.S.M.H. ondan fazladır. Nüfusta ve toplamda gene fazladır. Yâni dünyâ ölçüsünde oldukça potansiyelli, hacimli bir grup mevzû-i bahistir. Bu ülkelerin iktisâdî potansiyelleri çok kuvvetlidir. Zâten Afrika'ya XXI. asır kıt'ası deniyor. Fakat bu ülkelerin kendi aralarındaki münâsebetleri ve ticâretleri zayıf; dış ticâretlerinin ancak % 6 sını aralarında yapıyorlar. Ticâretin hemen hepsi gayr-i müslim dünyâ ile yapılıyor. Tek tek hepsi dışarıya bağlanmış vaziyettedir. Bunu aralarındaki trafîğe çevirmek lâzım. Acaba bunun için evvelâ ne yapmak gerekecek?

Bendenizce önce **zihniyet** önemlidir. Türkiye'nin **Orta - Doğu'ya** girmeyi istemesi gereklidir. «Türkiye Orta - Doğu'ya gi-

rer mi, girmez mi?» den önce, girmeyi istemesi lâzımdır; yâni, Türkiye'nin İslâm dünyâsında yer almayı arzu etmesi lâzımdır. İstersek gireriz. Buna hiç şüphem yok. Bütün potansiyel hazırdır. Bütün müşâhedeler onu gösteriyor. Durum son derece kıvâmında, ortam hazırdır. Evvelâ bizim kendi zihniyetimiz olarak, yönetici kadro, münevverler, partiler, hükûmet adamları olarak bunu istememiz lâzımdır. Bunu katıyetle söylüyorum. Çünkü bugün Türkiye'ye hâkim olan gruplar bunu istememektedir. Samîmiyetle istediğimiz zaman Türkiye Orta - Doğu'ya girer. İşte bu yönde yeni yeni kıpırdanıyoruz ama, gene de tam olarak istemiyoruz. Tekrar ediyorum, Türkiye Orta - Doğu'da yer almak isterse, girer ve iyi yer alır; ama önce Türkiye'nin zihniyet olarak Orta - Doğu'ya açılma siyâsetini benimsemesi lâzımdır. Birinci nokta budur.

Ondan sonra Orta - Doğu'ya hulûl etmek için yetişen neslin ve yeni kadroların dil bilgisi itibâriyle kendisini takviye etmesi lâzımdır. Şimdi Orta - Doğu ülkeleri ve İslâm dünyâsı ile işbirliğini kurmak istersek, bunu kim kuracaktır? Ancak bu dâvâyâ inanmış insanlar, yâni sizler. Bu fikriyâtı sizler temsil ediyorsunuz. Sizlerin bu işlere girmeniz lâzım. Bu ülkelerle olan münâsebetlerde; ticârette, akademik faâliyetle, fikriyatta, politikada komşu ülke insanlarıyla görüşe görüşe asırların bıraktığı boşlukları kapatacağız. Fakat birbirinizle görüşecek müşterek diliniz olmazsa güç olur. Ne ticâret yapmanız mümkündür, ne politika, ne seminer. İtirâf etmek gerekir ki dilbilgisi husûsunda büyük eksikliğimiz var. Türkiye lisan bakımından çok kapalı bir ülke durumundadır. Çok içimize kapanık kaldık. Müşterek dilimiz yok. Bendenizin âcizâne müşâhedem şu ki; iki dili bilemezsek, ne Asya'ya, ne Afrika'ya girmemiz kâbil olur. **Arapça ve İngilizce** iki geçerli dil hâlinedir. Bu gelişmeden insan kadrosu olarak da en çok istifâde eden iki ülke var: **Mısır ve Pakistan**. Mısır arapçasıyla Pakistan ingilizcesiyle giriyor. Çünkü arzettiğim gibi, sermayesi bol, yatırım hızı fazla, nüfusu az ülkeler var. İnsan kıtlığı var; mühendis yok, hekim yok, avukat yok, muallim yok vs. İslâm ülkelerinden gelenler tercih ediliyor. Fakat dâimâ bu ülkelerin çoğunun da Batı dünyâsı ile irtibatları çok kuvvetli. Meselâ **Suudi Arabistan'da Amerikan ekonomisi hâkim**. Arkasından **İngiltere** geliyor. Emirliklerde

muazzam yatırımlar var. Buralarda İngilizler hâkim. **Abu-Dabi, Dubai**'ye giderseniz **İngiliz** genel vâlisi hâlâ duruyor. Fakat eski İngiliz hâkimiyeti yıkılmış. Statüko bozulmuş. Her ülke giriyor; şimdi bu furya arasında **Türkiye** de girebilir. Çünkü evvelce bu ülkeler Batı ülkeleri arasında parsellenmişti. Meselâ **Fransa Suriye**'de, **İngiltere Irak**'ta ekonomiyi bağladıklarından hâriçten öyle kolay kolay girilemezdi. Şimdi bu monopol kırılmış vaziyettir. **Japonya, Amerika, Rusya** bu pazarlara girmektedir. Böylelikle o ülkelerdeki iktisâdî statüko bozulmuş olduğundan, yeni bir oluşum var; bu oluşumda kimin bileği kuvvetli ise o girebiliyor. Bu sebeple **Türkiye** için çok müsâit bir zamandayız. İslâm dünyasında, Batı'nın monopolcu tutumunun kırıldığı bir zamânı yaşıyoruz. Fakat dediğim gibi, buralarda bu iki dil lâzım. **İngilizce ve Arapça**.

Batı dünyası hep tâkib ediyor, adamlarını gönderiyor. Meselâ **Dubai**'de iken islâmî bir eğitim teşkilâtına çağırıldılar; gittik, görüştük, konuştuk. Çoğu **Türkiye**'ye gelmiş ilgili insanlar. Konuşurken solda bir adam dikkatimi çekti. Öyle oturuyor, tuhaf bakışlı, Arap kıyâfetli. Tipi dikkatimi çekti. Tamâmen islâmî mes'elelerden bahsedilen bu toplantıdan sonra, sordum : Kim bu adam? Müslüman mı? «Hayır» dediler. «**Bir Fransız**». Peki ne işi var burada? diye sorduğumda, «Vallahi geliyor, biz de git diyemiyoruz, ama kim olduğunu da bilmiyoruz» dediler. Tabîî adam Arapça biliyor, İngilizce biliyor ve topluma kolayca hulûl ediyor. Adamlar câsus şebekeleriyle, potansiyelleriyle giriyorlar. Kim gidiyor, ne yapıyor ne ediyor diye merak ediyorlar. Tabîî bu ülkeler yeni yeni geliştüğinden devletlik vasfını yeni kazanıyorlar. İyi bir gelişme ile on sene içinde bir hayli terakkî ettikleri meydanda, çoğu da şeyhlik vs. durumunda. Akıllı insanları var. Fakat, buraları bütün dünyânın, üzerinde konsantre olduğu yerler.

Bu sözlerimle şuraya varmak istiyorum. **Orta -Doğu** politikamızda, ikinci nokta lisan mes'alesidir. Üniversitede, yüksek okuldaki bütün derslerime başlarken, dâimâ bundan bahsedirim. Vakit kaybolmuş değildir. Üniversiteyi bitirinceye kadar, asgarî bir yabancı dil bitirmeye azmedin. Azmin elinden bir şey kurtulmaz. Ne için yüksek tahsil yapıyorsunuz? Çünkü bu size cemiyette bir statü ve gelir imkânı ve gayelerinizin tahak-

kukuna imkân verecektir. Yüksek tahsil, eşittir yabancı dil. Yüksek tahsili bitirince, yabancı dil bilmiyorsanız, standart bir vatandaşsınız, iş bulmakta güçlük çekersiniz. Yabancı dil bil-diniz mi derhâl maâşınız da mevkîiniz de iki misli artar. Bir işletmeye girseniz, yabancı dil bilmeyen ikinci sınıf mühendis durumunda kalırsınız. Çünkü muâmeleler geliyor, yabancı şirketlerle irtibat artıyor ve bu şirketlerle ticârî alış veriş, pazarlama işlerinde yabancı dil bilen ön plâna geçiyor. Aksi hâl-de, cevher olsanız başarı nisbetiniz yarım kalır. O vakit ko-lejden, yabancı okullardan gelenler ve umûmiyetle islâmî ha-vası zayıf insanlar Türkiye'nin dış politikasına, dış ticâretine hâkim olmakta ve ona göre yön vermektedir. Dil bilmek, bu bakımdan büyük hâdisedir.

Kubbealtı içinde bunu ele almak imkânları var mı, yok mu bilemiyorum. Bu lisan işine bütün gücümüzle önem ver-mek lâzımdır. Yabancı okullar değil, ama kendi mektebimizde kendi mefkûremiz içinde yabancı dili öğrenmek lâzımdır. Tek-rarlıyorum : Türkiye'nin Orta - Doğu'daki yerini alabilmesi için lisan bilen gençlere sâhip olması lâzım ve bizim de en zayıf tarafımız budur. Bugün İstanbul'da paralı, parasız çeşitli im-kânlar var. Bunu hâletmek lâzımdır. İçinde bulunduğunuz çağ, sizin cihazlanma devrinizdir. Şu beş on yılda ne edinebilerseniz edinmeye çalışacaksınız : **Bilgi, hüner, lisan, mârifet.** Çünkü sonra hayâtınız boyunca hep bunları sarfedeceksiniz. Onun için lisan hem bu bakımdan hem de Türkiye'nin politikası ba-kımından çok önemlidir.

Üçüncü mühim nokta **enformasyon**, bilgi alış verişidir. Türkiye'nin İslâm dünyasında yerini alması, İslâm dünyasının kalkınması için, bu ülkeler arasında bilgi alış verişinin sağ-lanması lâzımdır. Bugün bu husus tamâmen kopuktur. Şu say-dığım 43 ülke birbiriyle irtibat bakımından çok zayıf bir du-rumdadır. Hiç bir irtibatları yok gibidir ve birbirinden haber-sizdirler. Aralarında fikrî alış veriş yoktur. Mecnûa gitmez, kitap gitmez, gazete gitmez, telefon işlemez. Posta zayıf, ula-şım yok ve tabî ki bu durumda da işbirliği yapma imkânları çok zayıftır. O bakımdan şahsî dostluklar, müesseseler arası alış verişler ve münâsebetlerle birlikte alt yapı yatırımlarının ge-

lişmesi lâzımdır. İslâm dünyasının içinde geniş sermâye var fakat, parasını nereye harcayacağını bilememektedir.

İslâm ülkelerine güzel projeleri götürmek lâzım. Bu zengin ülkeler öyle durumdadır ki bütün dünyâdan proje yağıyor. Bu yabancı rekâbet ise, kafalarını karmakarışık ediyor. İşte bunlara Türkiye'nin güzel projelerle çıkması lâzım. Türkiye'de buna alışkın değil. Batı'ya karşı hep tâbî ülke olmaya alışmışız; onlardan bize teklif ve projeler gelir, şunu yapalım derler biz de onlara katılırız. Para isteriz verirler. Fakat burada ters bir metoda girmek lâzımdır. Türkiye projeleri ortaya atacak, organizasyonları yapacak, parayı isteyecek, onlar da verecekler. Bu durum onların menfaati icâbıdır.

Burada iki önemli nokta var. Birisi **ulaşım**, diğeri **haberleşme**dir. Bu sâha tamâmen bâkirdir. **Batı** dünyâsı, **Rusya** ve **Avrupa** İslâm dünyâsını öyle tanzîm etmiş ki bu İslâm ülkeleri tek tek Batı'ya ve Rusya'ya bağlanmışlar, fakat birbirleri arasında irtibat kurmamışlardır. Her zaman misâl veriyorum, Türkiye'deki yetkililere de söylemeye çalışıyorum, fakat bu, bir **zaman** ve **zihniyet** mes'elesi. Meselâ **İstanbul**'dan **Cidde**'ye telgraf, **Roma** üzerinden gidiyor; **İstanbul**'dan teleks çekmek isterseniz, bu bugün muazzam bir kolaylık olmuş olur. **Cidde**'ye teleks **Viyana** üzerinden gider. Veyâ **Bağdat**'a teleks çekmek isterseniz **Moskova** üzerinden gider. Şaka söylemiyorum, bunlar ciddi vâkıalardır. Şu andaki realite bu. **Cidde**'den **New York**'a telefon etmek isterseniz, üç dakikada konuşursunuz. Ama **İstanbul**'dan, yirmi dört saat beklersiniz, yine çıkmaz. Sâdece **İstanbul** değil, **Bağdat** da aynı vaziyettedir. **Cidde**'den **Sudan**'a telefon etmek için bir gün bekliyorsunuz. Bütün bağlar birbirinden tek tek kopuk. Ama **Roma**, **Paris**, **Londra** derhâl bağlı vaziyettedir. Şimdi bu durumda siz iktisâdî rekâbet yapabilir misiniz? Bu günkü iktisâdî hayat an mes'elesidir. Rakibin üç dakikada telefonla mâlûmat alıp mal sevkediyor. Sen yirmi dört saatte mâlûmat alabilmek için bekle dur. Tabii bunlar hep zihniyet mes'elesidir. Para mı yok? Hayır para çok. Ama bu projeleri ortaya koymak lâzım. **Riyad**'daki teknoloji kongresinde bilhassa bunun üzerinde duruldu. İslâm dünyâsında bu alt yapıya önem vermek lâzım. Bugün için haber-

leşme tamâmen kesik vaziyette, telefon yok, telgraf yok, posta mürâselâtı zayıf, ulaşım derseniz, geçin!

Afrika ülkelerini alın, Türkiye ile aralarında hangi ulaşım imkânı vardır? Kara yolunuz yok, **İsrail** irtibatı kesiyor. Deniz yolunuz yok, hiç birine bizim gemilerimiz gitmez. Hava yolunuz yok. Şu anda THY'nın, yer yüzündeki hiç bir İslâm Ülkesine hattı yoktur. Meselâ bu sene Avrupa'nın hemen her bir şehrine hat açıldı, **Kopenhag'a**, **Londra'ya** vs. Fakat kırk üç İslâm ülkesinden müteşekkil koca İslâm dünyâsına THY işlemez. **Tel Aviv'e** vardır da **Kâhire'ye** yoktur. Bir sürü işçilerimiz olduğu hâlde **Cidde'ye** de yoktur. Kezâ **Libya'ya** yoktur, **Pakistan'a** yoktur, **Asya'ya** yoktur. Tek kelime ile Türkiye, hava ulaşımı bakımından İslâm dünyâsına kapalıdır.

Deniz yollarına gelince, bu haftaki gazete haberlerine göre, Deniz yolları **İskenderiye - Beyrut** hattını da kapatmayı düşünmektedir. Vapurlarımız bir tek oraya işliyordu, onu da kapatıyorlar. Bu durumda deniz yolları bakımından da Türkiye İslâm dünyâsına kapalıdır. Bir tek kara yolumuz var, o da hafif gidiyor.

Demiryolu zâten kesilmiş vaziyette. Türk mühendisinin yaptığı ilk **Hicaz** demiryolumuz ve **Medine'ye** gidenlerin görüldüğü Ayyıldızlı istasyon binâsı metruk olarak durmaktadır. İngilizler I. Dünyâ Harbi'nde tahrib etmişlerdi. Sonuç olarak dördüncü nokta, **ulaşım** ve **haberleşmedir**. Bunları hâletmedikçe, İslâm dünyâsının iktisâdî bakımdan iş birliğine gitmesi mümkün değildir.

Libya ile bir sürü projelerimiz var, iş birliği yapalım diyoruz, fakat nasıl yapacağız? Sorarım sizlere. Uçağımız gitmez, gemimiz gitmez, demiryolu irtibatı yok; peki **Libya'ya** kim, nasıl mal götürüp getirecektir? Başka ülkelerin vâsıtaları ile olmuyor. Çünkü onlar zâten bizim ticâretimizi baltalamaya çalışıyorlar. Konservelerin bozulması hikâyesi bu sebeptendir. Geciktiriyor, vaktinde götürmüyor, çürütüyorlar. İmkânlar yok mu, var tabîî. Meselâ benim dikkatimi çeken ve akli zorlayan mantıksızlıklar var. **İstanbul - Londra** direkt uçak hattı açtık, **İstanbul'dan Londra'ya**, başka hiçbir yere uğramadan gidiyor. **Pakistan'ın** aynı bir **Londra** hattı var. O da **Karâşi'den** kalkı-

yor **İstanbul**'a geliyor, ama **Londra**'ya gitmeden evvel arada **Trablusgarb**'a uğruyor, sonra **Londra**'ya gidiyor. **THY** da **Trablusgarb**'dan **Londra**'ya gitse, olmaz mı? Zîrâ orada on binlerce işçimiz var, **Türkiye**'ye gelmek için sıra bekliyor ve yer bulamıyorlar. Bugün **Türkiye**'den **Afrika**'ya gitmek kâbil değil. **Kâhire**, **Afrika**'nın kapısı durumundadır. Fakat **Türkiye** ile irtibâtı yoktur. Ancak **Yunanistan** ve **Roma** üzerinden gidiyor. **Tel Aviv**'e hat açılmış vaziyette. **THY**'nin sanki çok lâzımmış gibi, **Tel Aviv** ve **Atina** hattı var. Nihâyet bu hat **Olimpik Hava Yolları**'nın işine gelir. **Atina - Tel Aviv** hattı yerine, **İstanbul - Kıbrıs - Kâhire - Cidde** hattı açılrsa, **Türkiye** bütün **Asya** ve **Afrika**'ya bağlanacaktır. **Dubai**'ye gidiyorsunuz, **Kore** uçakları, **Japon** uçakları, bütün dünyâ uçakları geliyor, fakat **Türkiye**'nin esâmîsi okunmuyor. Bugün **Riyad**'da on bine yakın **Türk** işçisi var, hepsi yana yakıla vâsita bekliyor. **Cidde**'ye giderken **Türkistanlı** bir mühendise rastladım. Dert yandı: «**Hocam**, dedi, **Türkiye**'ye, **İstanbul**'a gelmek için bir aylık izin aldım; bir ayın yirmi gününü **Cidde**'de uçak bileti beklemekle geçirdim» dedi. **Suudi Arabistan**, **İstanbul** seferini haftada birden ikiye çıkardı, yine de yer yok. Bütün yerler tıklım tıklım dolu. **Türkiye**'den **Şam**'a uçak yok, **Bağdat**'a uçak yok, **Haleb**'e uçak yok. **Suudi Hava Yolları Cidde - Şam** üzerinden **İstanbul**'a geliyor. **Cidde - Şam** yolcusu dolunca **İstanbul** yolcusuna yer kalmıyor ve irtibat kesiliyor. Hâlbuki **Şam**'a uçak olsa, oradan aktarma yapıp yine gelinebilir. Bütün bu sebeplerle **Türkiye Şark'a Asya**'ya ve **Afrika**'ya kapalı kalmaktadır. O bakımdan, evvelce arzettiğim gibi, evvelâ zihniyeti değiştirmek gerektir. Bendeniz hâriçten bunu görüyorum da işin içindeki insanlar bunun farkında değiller mi? Soruyorum, nedir bunun psikolojik tarafı? Ne için böyle oluyor? Demek ki alt yapı yatırımları, ulaşım ve haberleşme imkânları **İslâm dünyâsının** en büyük eksikliğidir. Bu olmadıkça kalkınmayı sağlamak mümkün değildir. **Türkiye**'nin burada önderlik yapması lâzım ve mümkündür. Mühendisimiz var, elemanımız var, proje yapabiliriz ve onlar da buna hazırlar. Zîrâ **Orta - Doğu** ülkeleri, bütün dünyâya **Türkiye** üzerinden ulaşıyorlar. Karayolları ve **TIR** durumlarını biliyorsunuz. Bizim bütün kamyon teşkilâtımız **Avrupa** ile angaje durumunda. **Orta - Doğu**'dan mal alıp vermek

için, Türkiye'den vâsita bulamıyorlar. Buradan mal alıyorlar, Türkiye kamyon göndersin, verelim diyor. Onlar kamyonu nereden bulsunlar? İşte oralarda büyük kamyon filoları kurup işletmek mümkün. **İran, Bulgaristan** ile bu işi yapıyor. Ayrıca deniz yolları sâhasında da iş birliği yapmak mümkün.

Şimdi yeni bir buluş var. Buna **Roll On Roll Off** gemileri diyorlar. Araba vapurları gibi. Şu âna kadar liman yetersizliği vardı. Liman yetmiyor, yüzlerce gemi mal boşaltmak için bekliyordu. Bu yeni şekilde gemi yanaşiyor, açıyor kapaklarını limana, kamyonlar gemiye giriyor. Vinçlerle karaya nakil meselesi yok. Yirmi dört saatte o malları boşaltıyorlar. Bu tip filolar kurulabilir. Bir çok iş imkânları var fakat ilgilenmek lâzım. Bir ton çimentoyu Türkiye'den getirmek için 28 dolar nakliyat parası ödüyorlar. Bunların kolaylaştırılması lâzım. Bizden biraz açıkgöz müslüman tüccarlar bu işe başladılar. Benim bildiğim bâzı firmalar **Irak**'la, **Suriye** ile güzel iş yapıyorlar. Ne de olsa müslüman ülke. Bir iki köprü başı kuruldu mu ihâleler rahatça bizimkilere geliyor. Bizdeki büyük şirketler, bu konularla ilgilenmeye başladılar. Bir ay kadar evvel ben denizden **Transtürk şirketi** (**Transtürk Holding**'in kırka yakın şirketi var) **Doğu'ya Teknoloji Transferi** konulu bir konferans istemişlerdi. **Sheraton**'da iki saat bu konularda bilgi verdim, **Batı** dünyâsına girmiş olanlar yavaş yavaş burası ile ilgileniyorlar. Büyük şirketlere de yol göstermek lâzım. Orada tavsiye ettiğim şey şu: Bu gibi ülkelere bilhassa **Suudi Arabistan, Libya** gibi ülkelere küçük firmalarla girmek çok güç. Zirâ buralar açık pazar, bütün dünyâ firmaları giriyor. **Japonlar, ABD, İngilizler**, hepsi oradadır. Tahdîdat yok, serbest piyasa. Al parayı, ver malını, şeklinde iş yapıldığı için malları teşhîr etmek, göstermek lâzım, malı beğendirmek lâzım. İşte bize gelen Japon gemisini gördünüz değil mi? Onu sergi diye gezdirdiler. Bir de böyle mal satan gemiler var. Gemi yanaşiyor, tüccar giriyor, «Şundan, şundan ver» diyor ânında satış tamamlanıyor. Dolayısıyla bu tip müesseselerle rekâbet etmek lâzım. Onun için de benim âcizâne tavsiyem, özel sektörün ve kamu kesiminin birleşip bir pazarlama şirketi konsorsiyumu kurması lâzım. **Libya**'da inşaatçıların yaptığı gibi. Bu şirkette her müesseye ortak olur, hisse sâhibi olur. Dış ülkelerde geniş bir teşhir

yeri kurulabilir. Bunu Kore yapmıştır. Orada bütün sanâyî malları teşhîr edilebilir. Orada bir kaç yabancı dil bilen şahıslar ihâleleri tâkib ederler ve buradaki ilgili firmalara sipariş sağlamaya çalışırlar. Sipariş sağladığı an buradan komisyonunu alır. Yöneticiler iş adamı gibi çalışmalı, memur gibi çalışmamalıdır. Şirket komisyonunu verir, ihâleyi alır ve ayrıca da şirketin kârından hissesini almış olabilir. Böyle bir yapıya girilirse, muvaffak olunabilir. Onun dışında tek tek firmalarla rekâbet etmek son derece güç olacaktır. Fakat bu imkânlar da hiç yok değildir. Tek tek giren firmalar da vardır. Meselâ **Ülker Bisküvileri Orta - Doğu** piyasasına girmiştir, bakkallarda satılıyor. Yalnız kuvvetli tüccarlarla angajman yapmak lâzım.

Suudi Arabistan, Libya gibi ülkelerin iktisâdî potansiyelini, nüfusları ile ölçmemek lâzımdır. **Suudi Arabistan**'ın altı milyon nüfusu var. Ne hacmi var? Buraya girmeğe değer mi? dememek lâzım. Bu ülkeler organik swiç merkezleridir. Yâni buraya gelen mal yeniden başka ülkelere gider. Orada kalmaz. **Libya**, bütün **Afrika**'nın kapısıdır. Trablusgarb'a gidenleriniz bilirler. **Trablusgarb** şehrinin çarşısı çok geniştir. İzmir'den büyüktür. Bütün **Libya**'nın nüfusu zâten üç milyon. Dükkanlar lebâleb malla doludur. Merâk ettim sordum, bunları kim alıyor, diye. Dediler ki: «Bu mallar burada bir iki gün kalır, satılan satılır, satılmayan derhâl içeriye **Çad, Kamerun, Gana, vs. Afrika** ülkelerine gider». Bu durumda **Libya** pazarına girdiğiniz zaman otomatikman malınızı **Libyalı** tüccar bütün **Afrika**'ya satıyor. İhrâcatçı hazır, export yapıyor, reexport yapıyor. Bedava reklâmını yapıyor. Burada otuz-kırk ülkeye dünyânın reklâmını yapman gerekirken, o orada otomatikman malları satmış oluyor. **Cidde, Mekke, Medîne** de öyledir. Bugün bütün bu eksikliklere rağmen İslâm dünyâsı arasında ilişkiler genişliyor. Yılın dört ayı Hac mevsimi ile geçiyor, geri kalan zaman da umre mevsimidir. Her gün yüz binlerce insan oraya gidip geliyor. Kâbe-i Muazzama'nın etrâfında yirmi dört saatin her ânında binlerce insan var. Her gelen de oradan hediye alıyor. Böylece **Mekke**'ye giden bütün mallar oradan dünyâya yayılmış oluyor. Onun için bu ülkelerin ticârî potansiyellerini kendi iç tüketim hacimleri ile ölçmemek lâzımdır. Ayrıca **Orta - Doğu** ülkelerinde geniş yatırımlar var. Doksan milyon dolara otel yapıyor;

iki yüz milyon dolara hastahâne yapılıyor. Su konusu başlı başına bir imkândır. İçme suyu olarak kuyu suları var, ama güzel su bu ülkelerde çok kıt. **S. Arabistan'da, Dubai'de, Katar'da** şurada burada vs. bir buçuk litre iyi su 5 riyal (25 TL.). Chevrolet arabayı ful benzin doldurursanız, tam deposu 10 riyal (50 TL.). Yâni 70 litre süper benzin 10 riyal, üç litre su fiatınadır. Bir şişe cocacola 1 riyal, bir teneke portakal suyu 1 riyal, bir şişe su 5 riyal. Merâk etmiştim bu su nereden geliyor diye. **Fransız Vişi** suyu, **Eviyan** suyu etiketi ile bunlar **Lübnan'da** şişeleniyordu. **Lübnan** yıkılınca, oradan su gelmez oldu. Bu sefer de **Safa** suyu, **Merve** suyu gibi kendi suları gelmeye başladı. Ve şimdi **Yeni Zelanda, Japonya** su piyasasına giriyor. Daha geçenlerde gazeteler, gemilerle **Yeni Zelanda'dan S. Arabistan'a** içme suyu nakledildiğini yazdılar. Şimdi **Japonya, Malezya'dan** içme suyu alıp, **S. Arabistan'a** taşımaya başlamış. Hâlbuki Türkiye'nin suları fevkalâde güzeldir. Evvelce **Taşdelen suyu** **Mısır'a** giderdi. Bir imkân bulunabilse, su verip yerine rahatlıkla petrol alınabilir. Çünkü su daha pahalı. Yâni su ile petrolü trampa etmek mes'ele değil ama; zihniyet lâzım, evvelâ piyasalara girmeyi arzû etmek lâzım. Yoksa «**Pis Arap**» deyip sırtımızı çevirirsek biz kendi pisliğimizle kalırız.

Bu ülkeler için çok geniş finansman imkânları da var, yatırım imkânları da çok geniş. Meselâ bunlardan **Kuveyt** fonu, **Abu Dabi** yardım fonu, **S. Arabistan** yardım fonu, **Irak** yardım fonu zikre şâyandır. Bunlar evvelâ Araplar için kurulmuştu. Şimdi bütün dünyâya açıldılar. Hepsinin de sermayeleri milyarları buluyor. Ayrıca **Arap** fonu var, Arap ülkeleri arasında Arap yatırım şirketi var, kuruluyor. Ayrıca üç tâne de **Afrika** fonu var. Onun dışında **Dünyâ İslâm Bankası** kurulmuştur. Böylece sermaye bakımından geniş imkânların mevcûd olduğu görülüyor. Teknik teferruata girmiyorum. Eğer Türkiye isterse, bütün bunlara girişmesi mümkün. 1974'te **Arap - Afrika petrol yardım fonu** kuruldu. Yine 74'te teknik yardımlaşma için **Afrika devletleri arasında yardım fonu** kuruldu. Yine 74'te Arapların iktisâdî gelişmesi için **Arap Bankası** kuruldu. Fakat Irak, Abu Dabi ve Kuveyt fonları en eskileridir. **Kuveyt** 1962'de kuruldu. **Abu Dabi** 71, **S. Arabistan** 74'te kuruldu. **Irak** 74'te kuruldu. **Dünyâ İslâm Bankası** geçen sene kuruldu, şimdi

organizasyonunu yapıyorlar. Geçen sene bendenizi çağırılmışlardı. Bankanın reisi Ahmed Ali isminde eski Cidde üniversitesi rektörü, çok kıymetli, hakikî müslüman bir zattır. Dünyâ İslâm Bankası Cidde'de kuruldu. Merkezi Cidde'dedir. 2 milyar İslâm dinarı sermâyesi var. 1 İslâm Dinarı 1,3 Dolar civârında. Demek ki 3 milyar dolarlık bir sermâyesi var.

Şimdilik Türkiye de bunun ortağı durumundadır. Bunun mâliye bakanlarından meydana gelen bir genel kurulu ve yönetim kurulu vardır. Burada dört büyük ortağın dâimî delegasyonu mevcuttur. **S. Arabistan, Libya, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri** olarak 26 ortak var. (Bir tek İran girmedir. O da ayrı bir mes'eledir. Batı dünyâsı İran'ı İslâm dünyâsı içinde problem olarak tutmaya çalışıyor. Şah da bu oyuna geliyor). 22 üye de seçimle geri kalan 6 üyeliği paylaşıyorlar. Seçilen her idâre heyeti üyesi, belli ülkeleri temsil ediyor. Seçimde biz Pakistan'a rey vermişiz, bizi Pakistan delegesi temsil ediyor. İşte şimdi dâhilî organizasyonu teşkil için eleman temini husûsunda ilânlar verdiler. Merkez teşkilâtı elemanı olmak için Avrupa'ya da ilân vermişler. Times'e, Le Monde'a vs. Ve İslâm dünyâsından 17.000 kişi Dünyâ İslâm Bankası'nda görev almak üzere mürâcaat etmiş. Tabîî Türkiye'den kimse yok. Kimse farkında değil ki. Gerçi Dış İşleri Bakanlığı, Mâliye Bakanlığı'na ilânı gönderiyor, ama Pakistan'da Mâliye Bakanlığı ayrıca kendisi mahallî gazetelere ilân vermiş. Bizde bir tarafa atılmıştır. Banka müdürü şaşırıp kalmış, 17.000 kişiden nasıl eleman seçsinler diye. Cidde Üniversitesi'ne bunu vermişler ve bilgi sayarlarla bir tasnife tâbî tutmuşlar. Her kademe için en yukarı puan alan 20 kişi seçmişler ve bunları umum müdürlüğe takdim etmişler. Reis de İslâm Ülkeleri'nin coğrafî dağılımına göre ayrıca bir taksim yapmış. Gene tarafsız olsun diye bir ilim heyeti teşkil edilmiş. İslâm Bankası'nın mânevî kurucularından Mısırlı bir profesör ile adam kıtlığında bendenizi de dâvet etmişlerdi. Adayların büyük kısmı **Pakistan'dan, Bengladeş'den** katılmış. Kazananlarla mülâkat yapıldı. Maalesef hiç Türk yoktu. Mürâcaat da olmadığı için, bu kademeye de çıkan olmamış. Adaylar umûmiyetle doktora yapmış, mastır yapmış, bir kaç dil bilen kimseler.

Böylece şunu demek istiyorum : Bundan böyle milletlerara-

sı sâhaya girmeniz gerekecektir. Kendi imkânlarınızı, Türkiye piyasası ile sınırlandırmamalıyız. Önünüzde koca bir **İslâm Dünyâsı** var, bütün dünyâ yetişmiş eleman bekliyor. Fakat yetişmeniz lâzım. Yâni yüksek tahsili bitirmek artık bir şey ifâde etmiyor. Onun için gençler, size sesleniyorum : Cihazlanın, mastır yapın, doktora yapın, bir kaç fakülte bitirin, icâbında standart yüksek tahsilden kendinizi ayıracak bir takım ilâvelerle bezenin ki rekâbet sâhasında yükselebilesiniz! Aksi hâlde şanslar azalabiliyor. Türkiye'nin sesini duyurabilmek için milletlerarası sâhalarda da kuvvetlenmek icâb ediyor. Yâni şöyle böyle bilgiler bir şey ifâde etmiyor. Çünkü mülâkatlarda neyiniz var, ne özelliğiniz var, hangi eserleriniz var, diye soruluyor.

Muhterem dinleyicilerim, zaman bir hayli ilerlemiş, sözümü şöyle bağlamak istiyorum : Türkiye'de ağır sanâyî hamlesi başladı. Memleket, sanâyîleşme, iktisâdî kalkınma sâhasında belli bir noktaya gelmiş vaziyettedir. Bir buçuk asırlık çırpınma devresi, artık, bir seviyeyi bulmuştur. Türkiye'de Cumhûriyet, devreler hâlinde tezâhür etmiştir. Cemiyetin islâmî yapısı bir an için bozulmuş, tekrar kaynaklara dönmüş yenden reislâmizasyon başlamıştır. Bugün demokratik düzen içerisinde Türkiye'de kıyasıya bir mücâdele vardır. Sosyalizmi, komünizmi benimseyenler teşkilâtlanmışlardır, milletlerarası organlarla irtibat hâlindedirler. Onlar Türkiye'yi bu noktaya götürmek isterler. Buna mukâbil Türkiye'de islâmî şuurla bezenmiş bir kadro yetişmektedir, yetişmiştir. Onlar da Türkiye'yi kendi kaynaklarına döndürerek Türk-İslâm sentezine bağlanmasını isterler. Böylece ülkemizin kalkınacağına inanmışlardır. Onlar da mücâdeleyi veriyorlar. Bütün bu mücâdeleler medenî ölçüler içinde, demokratik çerçevede devâm ediyor. Buradaki en önemli unsur, **kadro** mes'elesi ve **insan** mes'elesidir. Kendinizi iyi yetiştirir, bilgili kuvvetli olursanız, ideal istikâmet ve bilgi ile birlikte istediğiniz sâhaya yönelirseniz, Türkiye'nin sizin istediğiniz yöne meyli artar. Onun için bu sâhada Türkiye'nin rolünün büyük olacağına bendeniz inanıyorum. Dışarıya çıkınca, insan bunu daha iyi görüyor. İslâm dünyâsı Türkiye'den çok şey bekliyor. Bizim bu hercümerc, karışık durumlarımıza rağmen, Türkiye İslâm dünyâsında en büyük potansiyele sâhip ülkedir. **Pakistan** ve **Mısır**'ın yetişmiş ele-

manı fazla ama, bunlar dağınık vaziyettedir. Kendi elemanını ülkesi içinde kullanan ve yetişmiş elemanı en fazla ülke bugün **Türkiye**'dir. Pakistan'ın bölünmesi onları çok dağıttı, bütün dünyâya serpildiler. Mısır'da da Nâsır rejimi Mısır'ı bir hayli dağıttı. Bu bakımdan o ülkeler, İslâm dünyâsında potansiyel olarak çok kuvvetlidirler. Fakat kendi ülkelerinde temerküz etmiş güç olarak, Türkiye en kuvvetli vaziyettedir. Sanâyî bakımından da, askeri bakımdan da en kuvvetli durumdadır. Onun için Türkiye'nin Orta - Doğu da yer alması, hem de üst seviyede yer alması imkânları vardır. Bunu bizim istememiz lâzım. Bunu istemek demek, diğer dünyâ ile irtibatı koparmak mânâsına gelmez. Zâten istesek de koparamayız. Bugün ekonomimiz Avrupa ile öyle iç içe girmiştir ki yıllar boyu daha bunu devâm ettirmek mecbûriyetindeyiz. Ama oraya karşı kuvvetli olmak için Türkiye'nin çevresiyle münâsebetlerini kuvvetlendirmesi lâzımdır. Türkiye'nin bugünkü yapısı gayr-ı mantıkî bir durum arz ediyor. Bir ülke çevresiyle iktisâdî, içtimâî münâsebetlere girişmeden yaşayamaz, kıt'alar arası münâsebetlerle ekonomi dönmez. Türkiye bu vaziyettedir. Çevre ülkelerle irtibatımızı kopuk vaziyettedir. Bunu organik hâle getirmek lâzımdır. Türkiye bugün hakikaten garip bir durumdadır. Güneyde **Suriye** ile münâsebetlerimiz kopuk, **Irak**'la doğru dürüst gelişmiş değil, **İran** ile şeker renk, **S.S.C.B.** ile ve **Bulgaristan** ile ideolojik kopukluk var. **Yunanistan**'la kavgadayız ve hiç bir komşusu ile organik iktisâdî münâsebeti olmayan ülke durumundayız. Bunu mümkünse tabîî hâle getirmek lâzım. Onun için mârûzâtımı o şekilde toparlıyorum. Türkiye'nin kalkınması için geniş imkânları vardır. Bu kalkınma sâde Türkiye'yi değil, bütün İslâm dünyâsını ilgilendirmektedir. **Cidde**'deki bir gündelik gazetenin muhâbiri şöyle söylemişti: «**Siz İslâm dünyâsına dirsek çevirdiğiniz müddetçe İslâm dünyâsı kalkınmaz, ama siz de kalkınamazsınız. Şâyet siz el uzatırsanız İslâm dünyâsında yerinizi bulursunuz, biz de kalkırız. Çünkü bu dünyânın size ihtiyacı var.**» Türkiye'nin bunu kabûl etmesi lâzımdır. Türkiye'de maalesef **Şark** düşmanlığı, **İslâm** düşmanlığı fanatizmi ve taassubu ortaya çıktı. Gayr-i şuûrî bir taassubla **Şark**'ı küçük görme ve aşırı **Batı** hayranlığı bizi **Şark**'a küstürdü, onlara küçük bakmaya alıştırdı. Bugünün iş adamı, mü-

nevveri hâlâ Doğu'ya, sakat XIX. asır düşüncesiyle bakıyor. Hâlbuki şartlar sür'atle değişiyor. Çevremizde nehirler akıyor, biz başımızı döndürüp bir kova su almasını beceremiyoruz. Türkiye etrâfına bakmadığı için bundan istifâde edemiyor. Türkiye'nin dünyadaki yerini daha iyi bulabilmesi için çeşitli bakımlardan da bu çevre ile bütünleşmesi lâzımdır. Bugün **Avrupa, Amerika, Asya** birleşiyor. Büyük üniteler içinde **Türkiye** de bir çevre içinde kendini kuvvetlendirmeye mecburdur. Bütün bunları insanlar ve yeni kadrolar yapacaktır. O kadroların da bilgili ve İslâm ahlâkıyla bezenmiş olarak yetişmesi lâzımdır. İslâm şuûruna varmak ve çok çalışmak gerekmektedir. Yüzlerce, binlerce doktora tezi yapmak lâzımdır. Arşivlerimizde 80 milyon vesika bekliyor. Tam tasnif edilmiş değildir. O bakımdan Türk gencini, münevverini bekleyen çok büyük işler vardır. İşte biraz kendimize dönebilsek, husûmeti didişmeyi kavgayı bırakıp da belli bir mefkûre etrâfında toparlanabilsek, Türkiye'nin çok büyük mesâfeler katedeceğine dışardakiler inanıyorlar. Bir **Malezyalı** sendikacı (Şimdi Asyalı Sendikalar başkanıdır.) bana 15 sene evvel görüştüğümüzde : «**Türkiye, bir gün gelecek, dünyâda muazzam bir hamle yapacak, bomba gibi patlayacak**» diyordu. Yâni dışardan bize böyle bakıyorlar. Kendi iç didişmemizden kurtulup da kendimizi şöyle bir tartma imkânı bulamıyoruz. Düşmanlarımız da bize, bunun için nefes aldırılmamaya çalışıyorlar. Fakat inşaallah bu olacaktır. Bu merhâle er veyâ geç katedilecektir. Aklımızı başımıza alırsak, bunu kısa zamanda gerçekleştiririz.

Belki biraz iyimser bir sonuca vardım. Fakat bu iyimserliğe de ihtiyâcımız çoktur.

Muhterem dinleyenlerim! Sohbetime burada son veriyorum. Teşekkür eder, saygılarımı sunarım efendim.

SAN'AT VE KÜLTÜR MİRÂSIMIZA SAYGI

Prof. Dr. Oktay ASLANAPA

Venedik yavaş yavaş kaybolma, sulara batma tehlikesiyle karşı karşıya gelince bütün dünyâda bir telâş, heyecan kendini gösterdi. Bundan başka İtalya'da Ravenna şehri de aynı şekilde gittikçe çökmektedir. Son yıllarda Londra'nın gittikçe denize çökmesiyle zamanla sulara gömüleceği tehlikesi haber verildi. Hattâ bütün güney - doğu İngiltere'nin yüz yılda 33 santim çöktüğü tesbît edildi. İngilizler için bu dünyânın batması gibi birşeydi. Bunun yanında bizim birbiri arkasından kaybedilmeye başlayan târihî şehirlerimiz, inanılması güç bir ilgisizlikle kendi hâline terkedilmiş gibidir. Başta İstanbul olmak üzere, Edirne, Bursa, Konya, Kayseri, Niğde, Sivas, Erzurum, Tokat, Diyarbakır, Mardin ve daha birçok diğer şehirlerimizin, ayrı ayrı kendi mes'eleleri yanında, hepsinde değişmeyen müşterek nokta, bunların, henüz kısmen ayakta durmasına rağmen, günden güne varlıkları tehlikeye düşen külliyele, câmileri, medreseleri, türbeleri, tekkeleri, han, hamam gibi âbideleri, eski evleriyle, kendine has şehir tablolarıdır.

Buralarda gösterişli büyük âbidelerin korunması belki düşünülmüştür. Fakat yalnız büyük âbideleri bir dereceye kadar dikkate alıp, çevresindekileri gözden çıkarmak değil, bütün ka-

rakteristik şehir profilinin, çehresinin kurtarılması en önemli problemdir. Meselâ, bir âbide eskiden külliye olarak düşünülmüştür ammâ, sonradan külliyelerin esâsı bozularak yavaş yavaş câmiden gayrı binâlar ortadan kaldırılmaya başlanmıştır.

Almanya'da eski binâ cephelerinin arkasında büyük mağazalar ilk yapıldığı zaman alay konusu olmuştur. Fakat Polonyalılar, Varşova'nın son savaşlarda yıkılan bölümlerinin, Canaletto'nun tabloları, eski fotoğraflar, planlar ve desenlere göre rekonstruksiyonlarını başarı ile gerçekleştirdince saygı uyandırdılar. Ondan sonra rekonstruksiyon artık alayla karşılanmadı.

Bugün eski eserler konusunda, eski konaklar ve evler topluluğunu olduğu gibi korumak, hattâ gerekirse başka yerlerden sökülecek eski evleri biraraya getirerek yeni bölgeler yaratmak gibi bir anlayış hâkim olmuştur. İngilizler Londra'da ve diğer eski şehirlerde bunu büyük başarıyla gerçekleştirmişlerdir.

Eski şehirlerin ve mahallelerin çevresinde yükselen beton blokların monoton hayâtı gittikçe daha sıkıcı ve usandırıcı olmaktadır. İnsanın içinde yaşadığı çevreyi koruması zarûreti gittikçe daha kuvvetle kendini belli ediyor.

Şehir planlamasında, bu bakımdan belediyelerin ev sâhipleri ve inşaat firmalarının müşterek gayretleri ve işbirliği ile ancak eski şehir merkezlerinin, hiç değilse bugün kaldığı şekilde korunması ve yeni bir hayatla canlandırılması sağlanabilir. Pek tabîî bunun için ev sâhiplerinin beklediği kazanç ve menfaatlerin de, herhangi bir şekilde karşılanması için bir çâre veyâ formül bulunması gerekir.

Bugün anıtların ve çevrenin korunması bir tarafa, boş arâzinin bile mîmârî bakımdan değerlendirilmesi yolunda **Manzara Mimarlığı** üniversitelerde bir ilim dalı olarak okutulmaktadır. Bunun en kuvvetli olduğu yer de, İngiltere'de Newcastle Üniversitesi'dir. Başında bulunan Prof. Brian Hackett 1975 nisan ayında manzara planlamasında Avrupa mükâfâtı almış, konusunu dünyâya kabûl ettirmiştir.

Bütün bu açıklamalar şimdiki perişanlık içinde bir lüks veyâ hayâl gibi görünebilir. Fakat daha fazla geç kalmak, bizi düzelmesi, telâfisi imkânsız durumlara sürükleyebilir.

Çünkü zamanla yalnız eski şehirlerin ve mahallelerin ortadan kaybolması ile iş bitmiyor; son yıllarda uzak ve yakın târihimizin hâtıraları ve izleri de silinmeye başlıyor. Oğuz boylarının Anadolu'da verdikleri yer adları veyâ daha yakın târihimizden kalan isimler değiştirilip yerine uydurma isimler konuluyor.

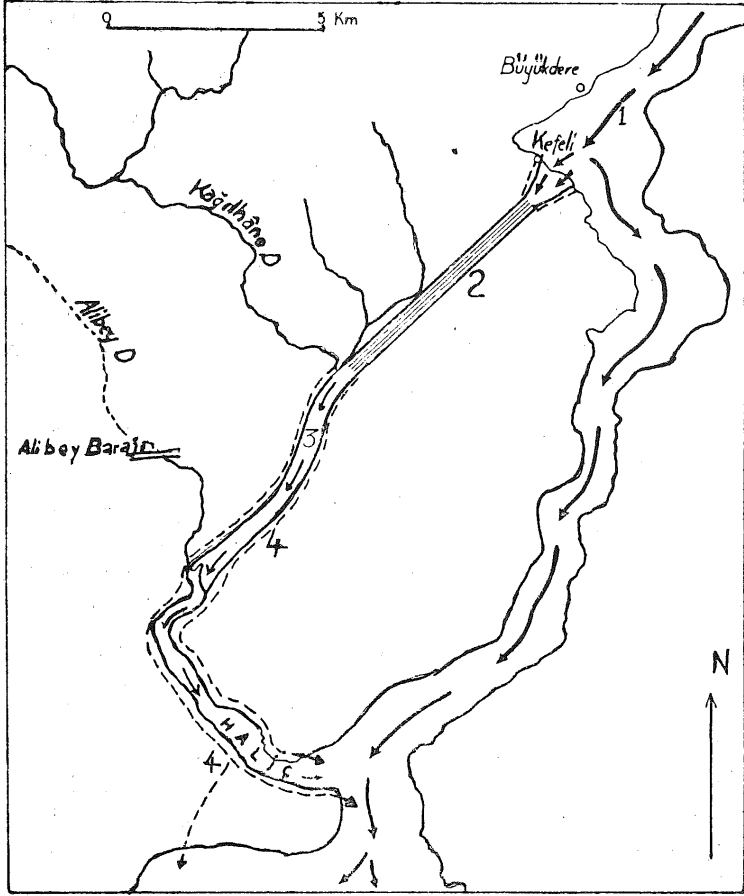
II. Sultan Mahmud memleketin başına belâ kesilen Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırmak için harekete geçince Tophâne'den bataryalar çıkarılmıştı. Topçubaşı Karacehennem İbrahim Ağa, Et Meydanı'nda yeniçeri kışlasını topa tuttu; kapılar yıkıldı, kendisi de topuğundan yaralandığı hâlde savaşa devamla, o zamâna kadar kimsenin izinsiz girmeye cüret edemediği kışladan içeri girdi. Ammâ Sultanahmet'te onun adını taşıyan Karacehennem İbrahim Ağa Sokağı, şimdi **Kutlu Gün Sokağı?** olarak değiştirilmiş bulunmaktadır.

Çanakale savaşlarında Fransız denizaltısını tam mermi isâbetiyle esir alan Müstecip Onbaşı'nın adı, Tekirdağ'da Şarköy'ün nâhiye merkezinde bir köye verilmişti. Bugün **Ballı Köy?** olarak değiştirilmiştir.

Kütahya'nın Altıntaş kazâsı Çal köyünde, «Zafer tepe» üzerinde Dumlupınar Meydan Muhârebesi'nin aziz hâtırası olarak 1924'de dikilen Cumhûriyet devrinin ilk anıtı, yavaş yavaş ortadan kaldırılarak yerine birbirini kesen üçgenlerle, üslûp anlayışından mahrum, dağınık ve modern olmak iddiâsında yepyeni bir anıt? yapılmıştır.

İstanbul Bayazıt Meydanı da, buna benzer sakat bir görüşle bozularak acâip girinti çıkıntılar, duvarlar ve merdivenlerle içinden çıkılmaz bir hâle getirilmiştir. Târihimizi ve millî kültüre dayanan san'at geleneklerimizi inkâr ettikçe böyle aksaklıkların sonu gelmeyecektir.

İlk olarak en kötü duruma düşmüş olan İstanbul'dan işe başlamak gerekir. Bozulduktan yirmi yıl sonra artık Bayazıt Meydanı ele alınmalıdır ve tek çıkar yol eski hâline yakın olarak, tatlı bir meyille aşağı uzanan bir meydan ortasında büyük bir havuz, ağaç ve çimli göbeklerle sâkin bir birlik yaratılabilmesidir. Bu arada Simkeşhâne'nin yarısı yıkılarak taşları meydana çıkarılan Teodosius tâkı da, Hasan Paşa Hanı ile ara-

Kâğıthâne-Kefeli Kanalı'nın yeri.

- 1 — Karadeniz'den çıkan Boğaz üst akıntıları.
- 2 — Kanalın geçirileceği tüneller kesimi.
- 3 — Kanal'ın açılacağı kâğıthâne vâdisi kesimi.
- 4 — Dere ve sel sularını toplayacak toprak kanal ve kanalizasyonlar.

da kalan boşluğa kaldırılarak yeniden kurulursa bugünkü çöplük hâlimden ve perişanlıktan kurtarılıp, yol da rahatlığa kavuşturulabilir. Bundan sonra Saraçhâne parkına bir çeki düzen verilerek, Boğazın da her iki kıyısı adım adım gözden geçirilip, İstanbul'un en güzel köşeleri yeni baştan canlandırılıp, çirkinlikler ortadan kaldırılırsa, dünyânın en güzel şehri yeniden biraz nefes almaya başlar.

İstanbul'un en büyük dertlerinden biri olan Haliç için de tek çıkar yol tabîî imkânların akıllıca değerlendirilmesidir ki, bu Karadeniz'den gelen ve boğaz suları ile âdetâ büyük bir nehir gibi Marmara denizine geçen akıntılar yoluyla, dolan pisliklerin bir kanal açılarak boşaltılıp temizlenmesidir. Bu konuda kıymetli meslekdaşım Fiziki Coğrafya Profesörü Dr. İsmail Yalçınlar, araştırmalarıyla pratik çâreleri, aydınlatıcı tekliflerle en doğru yolu göstermektedir *. Onun makâlelerindeki krokilerden, burada gösterilen biri, açık bir fikir vermektedir (Şekil : 1). Ayrıca açılacak kanalın iki yanı, eski Kağıthâne'nin yerini alacak modern tesislerle canlanırsa, dünya çapında bir hizmet sağlanmış olacaktır.

İstanbul'un diğer semtleri de, Fâtih'ten başlayarak birer birer ele alınıp, yerine göre trafiğe kapalı sâkin bölgeler yaratılarak, memleketimizin ve dünyânın cenneti, lâıyk olduğu fedâkârlıklarla benliğine kavuşturulabilir. Bunun yanında Edirne'den başlayarak Kars'a ve İzmir'den Van'a, bütün Anadolu şehirlerinin, kültür merkezlerinin de birer birer yeniden ihyâ edilmesi başta gelen vatan borcumuzdur.

* İsmail Yalçınlar, «İstanbul Halici'nin Temizlenmesi ve Şehrin Gelişmesi Üzerine Notlar», İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi, 20 - 21, s. 25 - 40.

ASABIYYET, MİLLİYETÇİLİK DEMEK MİDİR?

Ali YARDIM

— Geçen sayıdan devam —

II) İBN HALDUN VE ASABIYYET

Bu mes'elenin ikinci defâ İbn Haldun tarafından ele alınmış olduğunu söylemiştik. Mukaddime isimli eserinde sık sık «asabiyyet» deyimini kullanan İbn Haldun, bu tâbiri, hadis-i şeriflerde geçen mânâsı dışındaki, bütün incelikleri ifâde edecek şekilde değerlendirir¹⁵.

Ona göre : Millî birlik şuûrunu canlı tutan ve devlet kurup onu idâre eden güç kaynağı, asabiyyet hissidir... Asabiyyet fikrinin bulunmadığı yerde ne millet vardır, ne de devlet... Dinleri ve mezhepleri yaymak için de asabiyyet şarttır... Al-lâh'ın emirleri asabiyyet duygusu ile yerine getirilir. Çünkü asabiyyetsiz şeriatleri korumak mümkün değildir...

İbn Haldun, asabiyyet duygusunun bozulmuş hâli üzerinde de durarak şöyle der: «Asabiyyet'in yasaklanmasının sebebi,

15. Bkz. Mukaddime, s. 29 - 174, Kahire 1322; Tercüme : Zâkir Kadirî Ugan, Mukaddime, c. I, s. 87 - 559, İst. 1954.

onun kötü ve yanlış işlerde kullanılmasına engel olmaktır. Câhiliyet çağında asabiyyet bu yolda kötü maksatlar için kullanılıyordu. Maksat, asabiyyet ile öğrenmeye engel olmak, onu kimsenin zararına kullanırmamaktır.»¹⁶

Kısaca söylemek gerekirse İbn Haldun, asabiyyet hissinin millet ve devlet hayatında oynadığı müsbet tesirler üzerinde durmuş, bu duygunun kötüye kullanıldığı zamanki menfi tezâhürleri ile daha fazla meşgûl olmamış ve sâdece yukarıya aldiğimiz ifâdeyi kaydetmiştir¹⁷.

Bünyede yaratılıştan vâd olan bütün his ve kuvvetlerin insan hayatında bir yeri olmalıdır. Bu duygulardan bir tânesi yok edilirse, o insanın davranışlarında bir noksanlık görülür. Bütün mes'ele, var olanı yok etmeye çalışmak değil, her duyguyu yerinde kullanmasını bilmektir.

Kin, nefret, öfke, yalan, aldatma, hîle ve daha bunlara benzer sayısız duygular, günlük hayatımızda hiç de hoş karşılamadığımız, yüzü soğuk nesnelerdir. Ne yapalım ki insan, bu hislere de sâhiptir. Bu hisler insana boşuna verilmemiştir. Aksini iddiâ etmek, Yaradan'a kafa tutma olur. İşte bu duygular, insan bünyesinde birer tabanca gibidir; ruhsatsız kullanılmayacağı gibi, açıktan açığa da taşınmaz; bünyenin derinliklerinde saklanır. Rastgele kullanılması için değil, nefsin müdâfaa ve hayatını sürdürme yolunda bir emniyet silâhı olarak verilmiştir: «Harp, hiledir; aldatma san'atıdır» diye yol gösterilmiş; «Ancak Allah için öfkelenip nefret eden kimse imânını kemâle erdirmiştir» buyurulmuş; âile münâsebetlerin-

16 Mukaddime, s. 169; Tercüme: c. I, s. 543.

17 İbn Haldun'un «Asabiyyet nazariyesini» inceleyen kalemler eksik değildir. Meselâ Ahmed Ateş, İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığı «Asabiyyet» maddesi münâsebetiyle, İbn Haldun'un asabiyyetle ilgili görüşlerini hülâsa eder. Yeri gelmişken ifâde etmek isteriz ki, burada, asabiyyet hakkında hadislerle dayalı olarak verilen ilk bilgiler son derece muğlak olduğu gibi, kaynaklar da, gerek yazarının, gerekse ansiklopedinin taşıması gereken ciddiyet ve ağır başlılıkla mütenâsip değildir. Üçüncü el kaynaklarla mes'eleye bakılmış ve hâliyle, tahrif derecesinde hatâlara düşülmüştür.

Öte yandan Süleyman Uludağ da, «Tasavvufun Mâhiyeti, Şifâüs-sâil, İbn Haldun» isimli eserinde, İbn Haldun'un asabiyyet nazariyesini inceler. Bkz. a.g.e., s. 23 - 24, 26 - 27, İst. 1977, Dergâh yayınları.

de ve iki kişinin arasını bulup barıştırmada «yalan» a başvurulabileceği belirtilmiş, Moskof'a karşı kin beslemek bir îman borcu sayılmıştır.

Bu durumda, hîle yapmasını başaramayan veyâ aldatma hissi yok edilen bir kimse harpte mağlûp olur... Allah için nefret etmesini bilmeyen kimse mânevî değerlerini koruyamaz... Gerektiğinde lâfı kıvırmasını beceremeyen bir kimse âile içindeki âhengi devâm ettiremez... Moskof kini sönmüş bir millet, Moskof'un maskarası olur!...

İşte vatan, millet, memleket, soy-sop, akrabâ sevgisinin yerinde kullanılmamış tezâhürü olan «asabiyyet» de, ruhsatlı taşınması gereken silâhlardan birisidir. Bütün mes'eale eğitim'de düğümlenmektedir: Neyin, nerede, kime karşı ve nasıl kullanılacağı iyi öğretilmelidir. Dînin ana hedefi de budur. İslâm, baştan sona insan eğitimidir; davranış ölçüsüdür; üslûbudur; âhengidir.

III) MEŞRÛTİYET İKTİDÂRINDA ASABIYYET

Asabiyyet mes'elesi, üçüncü defâ olarak bizim târihimizin Meşrûtiyet döneminde sahnelenir. Bu defâ sahneye çıkışı ise bir başka kıyâfetledir.

İşe yıkmakla başlayan ve yıkmaktan yapmaya hiç vakit bulamayan Meşrûtiyet ricâli, kendi zaafalarını kamufle edebilmek için, dikkat çekici fikirlerin siperine saklanmayı denemişler ve bunu da başarmışlardır. 1908'de Sultan II. Abdülhamid Hân'ı tahttan indirip Devlet'in idâresini fiilen ellerine alan İttihatçılar, bir mîrasyedi psikolojisi ile, altı asırlık İmparatorluğu on senede hovardaca harcayıp bitirdiler: 1911'de Trablusgarb'ı, yâni Afrika kıt'asını İtalyanlara bırakan hürriyet kahramanları, 1912'den itibaren de Balkan Türklüğü'nü elden çıkardılar. 1914 - 1918 arasında da geri kalan bütün topraklarımızı basîretsizce harcayıp, bunların da suçunu, kukla hâline getirdikleri Pâdişâh'a yükledikten sonra, bize sâdece kendi zaaflarının sınırlarını bırakarak çekip gittiler.

Bu döneme âit çok yönlü bir «otopsi raporu»na ihtiyaç vardır. Meşrûtiyet devri ricâlinin ruh ve kafa yapısı ile, perde

arkası suflörlerini ve perde önü aktörlerini tanımadan, Cumhuriyet devri mes'elelerine doğru teşhis koymak oldukça güçtür:

Bu milletin İmam Âzam ve Ahmed Yesevî eliyle kıvamlandırılmış olan mayasına su karıştırtmama yolunda kalem mücâdelesini veren Sâmîha Ayverdi Hanımefendi, o devrin hesabını görürken: «Başlangıçta liberal ve ittihâd-ı anâsır'cı olarak iktidâra gelenler 1911'den sonra kaftan değiştirerek, yeni bir ideoloji ile kütlelerin karşısına çıkıverdiler. Öyle ki, Ziyâ Gökalp'in açtığı fikir bayrağı altına sığınan, ilmî ve siyâsî etiketten mahrum bu zayıf parti, ehliyet ve mukâvemetten de mahrûm olmakla, derhâl o tarafa kayarak, birden bire Turancı-Türkçü kesildi. Bu ideolojinin içine, solüsyon hâlinde bir L a y i s i z m de girmişti.» demektedir¹⁸.

İşte durup dururken, tefekkürsüz partinin L a y i s i z m karışımı bu yeni ideolojisi ortaya atılınca, bunun tam karşısında bir başka ideoloji teşekkül ediverdi: T ü r k ç ü gruba karşı, İslâmcı grup.

İlk bakışta, tâbirlerdeki sun'îlik dikkati çekmektedir. «Cı», «cü» daha çok bir şeyi «meslek» edinen kimselere verilen bir sıfat eki'dir... O şeyin boyasına boyanan değil, ticâret ve istismârını yapan kimselerin sıfatı... Komisyoncu gibi bir şey... «Türküm» diyemiyenlerin, «Türkiyeliyim» demelerinden farksız!...

Sanki 12 asırdır «T ü r k » yoktu, veyâ «İslâm »a kimse sâhip çıkmamıştı.

Özellikle «Türk Yurdu» mecmûası etrâfında kadrolaşan «Türkçü» gruba karşı, «Sırât-ı Müstakim» ve «Sebilürreşad» mecmûaları da «İslâmcı» grubu bir araya getirmişti. Bu münâsebetle, her üç mecmûanın Meşrûtiyet dönemi koleksiyonlarını tarama imkânı bulduk. Mehmetçiğin cephedeki silâh sesini bastırarak ölçüde bir kalem mücâdelesi... Hem de kıyasıya... Tam bir polemik!...

¹⁸ Sâmîha Ayverdi, Türk Târihinde Osmanlı Asırları, c. III, s. 123, İst. 1976 (Damla Yayınevi).

Burada; dil, edebiyat ve ilmî sâhalardaki Türkçülük (Türkiyat) çalışmalarından bahsetmediğimizi söylemeye her hâlde lüzum yoktur. Fikrî ve kültürel sâhalarda yapılan verimli çalışmaların târihi bir hayli eskidir¹⁹. Biz, mes'elenin «politik» bir sistem olarak sahnelenişinden bahsediyoruz.

İşte bu dönemde, böylesine bir «Kalem Harbi»nin psikolojisi içerisinde yazılmış bir makâle vardır : Birinci Cihan Harbi'nin ilânına tekaddüm eden günlerde Sebîlürreşad Mecmûası'nda Ahmed Naim imzâsı ile «İslâm'da Dâvâ-yı Kavmiyet» başlığı altında uzunca bir yazı neşredilmiştir²⁰. Bu makâle, aynı sene (5.000 adet) kitap hâlinde de basılmıştır²¹. Aradan 49 sene geçtikten sonra, «İslâm Irkçılığı Menetmiştir» adı ile yeni harflerle de yayınlanmıştır²².

AHMED NAİM BEY VE ASABİYYET

Rahmetli Ahmed Naim Bey'in adı geçen eserini okurken, — eseri ile şahsiyeti arasında bir münâsebet kurabilmek için — hayâtını da inceleme ihtiyâcını duyduk. Gerçi eskiler : «Âyinesi iş'dir kişinin, lâfa bakılmaz» demişlerse de, onun «iş aynası»nda karşımıza çıkan bâzı tozlanmalar, bizi «lâf» a bakmaya sevketti.

Ahmed Naim Bey'in hayat hikâyesi hakkında — gördüğümüz kadarıyla — en geniş bilgi, Osman Nuri Ergin tarafından verilmiştir.²³ Öte yandan Yahyâ Kemâl; «Siyâsî ve Edebî Portreler» isimli eserinde müstakil bir başlık altında, onunla ilgili

19 Aydın Taneri, Türk Devlet Geleneği (Dün ve Bugün), s. 29-31, Ankara 1975, DTCF Yayınlarından. Yazar burada, Türkçülük ve Türkiyat çalışmalarının gelişmesi hakkında geniş târihî bilgi verir.

20 Sebîlürreşad, c. XII, sayı: 293, s. 114 - 129, 27 Cemâdiyelülâ 1332 Perşembe (1914).

21 Ahmed Naim, İslâm'da Dâvâ-yı Kavmiyet, İst. 1332, 55 sayfa, Tevsî-i Tıbbât matbaası Sebîlürreşad Kütüphanesi neşriyatı, Nu: 18.

22 Abdullah Işıklar tarafından, İstanbul 1963.

23 Ahmed Naim, İslâm Ahlâkının Esasları, İst. 1963. Eserin yeni harflerle neşri dolayısıyla Osman Nuri Ergin'in kaleme aldığı «Babanzâde Ahmed Naim : Şahsiyeti ve Eserleri» başlığı altındaki 12 sayfalık yazı.

8 sayfalık hâtıra nakleder ²⁴. Meydan Larousse ansiklopedik bilgi verdiği gibi ²⁵, rahmetli Hocam Mâhir İz Bey de, «Yılların İzi» nde çeşitli münâsebetlerle Ahmed Naim Bey'e yer verir ²⁶.

Irak'ta Süleymâniye'nin Baban hânedânından Mustafa Zihni Paşa'nın oğlu olan Ahmed Naim Bey, 1872 senesinde Bağdad'ta doğmuştur.

Lise tahsilini, Galatasaray'da, yüksek tahsilini ise Mülkiye Mektebi'nde (Siyâsal Bilgiler Fakültesi) bitirmiştir. Hâriciye ve Maârif Nezâretleri'nde çalışmıştır. Felsefe, Psikoloji, Ahlâk, Mantık, Metafizik derslerini okutmuş ve Arapça mütercimliği yapmıştır. Bir hayli idârî görevlerde de bulunmuştur. Günün modasına ayak uydurup, Abdülhamid idâresine karşı olanlar safında yer almıştır... Mâhir İz Bey, onun, millî mes'eleler karşısındaki «lâkaydiliği» nin perdesini aralarken şöyle der: «Ahmed Naim Bey'in, Galatasaray Lisesi'nde, Fransızca tedrisat yapan bir mektepte okumuş olması da bunun sebeplerinden birisi olabilir.» ²⁷

Başladığı «Tecrid-i Sarih Tercümesi» nin tamamlanmasında halefi olan Kâmil Miras da, onun benimsediği mezhep hakkında bilgi vererek: «Merhum Şâfiî idi. İzahlarında tabiidir ki, Şâfiî usûl ve nazariyatını fazla iltizâm ediyordu...» demektedir ²⁸.

14 Ağustos 1934 senesi pazartesi günü İstanbul'da vefât etmiştir.

Ahmed Naim Bey'in hayâtını titizlikle inceledik. Ancak,

24 Yahyâ Kemâl, Siyâsi ve Edebî Portreler, s. 51 - 58, İst. 1968. İstanbul Fetih Cemiyeti ve Yahyâ Kemâl Enstitüsü neşriyatından.

25 Meydan Larousse, c. II, s. 28.

26 - 27 Mahir İz, Yılların İzi, s. 86 - 87 ve diğer yerler, İst. 1975, İrfan Yayınevi.

28 Kâmil Miras, Tecrid-i Sarih Tercümesi, c. III, s. 544. Not: Millî şâirimiz Yahyâ Kemâl'in onun hakkında kullandığı: «... bu çok sünî ve hanefî müderrisimiz...» ifâdesini düzeltmemiz gerekecektir. Bu konuda, Kâmil Miras'ı vesîka olarak kullanmak daha uygun olacaktır kanâatindeyiz. Nitekim Yahyâ Kemâl, bu ifâdeyi değişik bir üslûp içersinde kullanmıştır. Bkz. Siyâsi ve Edebî Portreler, s. 51.

onun «Hadis İlmî» üzerinde tahsilde bulunduğuna dâir hiç bir kayda rastlayamadık. Zîrâ, ne Fransızca tedrisat yapan Galatasaray Lisesi'nde, ne de Mülkiye Mektebi'nde «Hadis» dersi vardır. Ne var ki, onun eserleri — aşağı yukarı — hep «Hadis» üzerinedir, yâhut hadislere dayalıdır. Bu, mesleği ve ihtisâsı ile tatmîn olamayış psikolojisinin bir tezâhürü müdür, nedir? Bilmiyoruz.

Bizim nesil onu, özellikle «Tecrîd-i Sarih Tercümesi»²⁹ ve «İslâm'da Dâvâ-yı Kavmiyet» isimli eserleriyle tanır; Osman Nuri Ergin «ulûm-i şer'iyyede ve hadis'de büyük âlim»³⁰; «Ahmed Naim'in, hadis metodolojisi ve hadis istilahlarını gösteren bu eserinin dilimizde birinciliği sonuna kadar muhâfaza edeceğine kâniim»³¹ gibi ifâdelerle, târihin şaşmaz arşivine mâl edilmeye çalışılmıştır. Biz, onun büyük âlim olmasından, Tecrîd-i Sarih Tercümesinin de, birinciliği muhâfaza etmesinden ancak iftihar duyarız. Eser gerçekten güzel ve mükemmeldir.

Ancak, kendisinin de bir «Te'lif eser» olarak takdîm ettiği³² Hadis Usûlü'ne dâir olan «Tecrîd-i Sarih Mukaddimesi» (eski harflerle 482 shf.) maalesef, te'lif değil «Tercüme» bir eserdir. Adı geçen mukaddime, Suyûtî (ö: 911/1505)'nin «Tedrîb'ür-Râvî fî Şerh-i Takrîb'in-Nevevî» adlı kitabının tam bir tercümesidir. Bu durumda, yukardaki medih sıfatları Suyûtî'ye âit olmalıdır.

Tercüme'nin, ilim değil, başlı başına bir san'at oluşunu bir tarafa bırakarak, tercüme'nin bir emânet olduğunu dikkate almasak bile, hiç değilse müellif'in ismini — iki satırla da olsa — kaydetmek bir vefâ ve ilim borcu idi.

29 Eserin ilk iki cildi kendi hayatta iken (1926 - 1928) neşredilmiştir. Üçüncü cildi tamamlanmadan vefât etmiştir. Üçüncü cildin müsveddelerinin tashihi ile, geri kalan dokuz cildin ikmâlî Kâmil Miras tarafından gerçekleştirilmiştir. Her üç ciltte Ahmed Naim Bey'in tercüme ettiği hadislerin sayısı 574'dür. Üçüncü cildinin yeni harflerle ilk baskısı 1936 senesinde yapılan eser, sonraki yıllarda Diyânet İşleri Başkanlığı'nca tamamlanagelmıştır.

30 Yılların izi, s. 84.

31 Osman Nuri Ergin, a.g.e., s. 10.

32 Bkz. Tecrîd-i Sarih Mukaddimesi, b. 6, 17 - 18, İst. 1928.

Osman Nuri Ergin, Ahmed Naim Bey'in yazı hayâtı üzerinde bilgi verirken: «Ahmed Naim, yazı ve yayın işlerinde pek velûd olmamıştır. O, durup dururken, çala kalem yazı yazmaktan ziyâde, İslâm din ve içtimâiyâtına yapılan tecâvüzleri red ve bunları müdâfaa yollu yazılar yazmağa mecbur kalmıştır. İslâmda Dâvâ-yı Kavmiyet, bu türlü mecbûriyetlerle yazılan eserlerdendir» der³³.

Ahmed Naim Bey'in «İslâmda Dâvâ-yı Kavmiyet» isimli eserini, ilk defâ 1956'da okumuştuk. Asabiyyet konusundaki ilk bilgilerimizi bu eserden edindik ve, bu konuda başka bir kaynak karıştırmadığımız için de, oradan edindiğimiz kanaâti bugüne kadar koruduk. Müstakillen bu mevzû üzerinde durunca, diğer kaynaklar yanında, eseri iki defâ, baştan sona, okuduk. Ne var ki, Arap diline vukûfunu takdir etmek bizim haddimizi aşan Ahmed Naim Bey'in, nasları değerlendirmede ve metinleri tercümede, bir ilim adamı gibi değil, tam bir polemikçi gibi davrandığını — hayretler içinde — müşâhede ettik. Bir insanın «hayal kırıklığı»na uğraması ve arkasından gittiği kimselerin zaaflarına muttalî olarak sarsılması, ne acıdır.

Meselâ, eserinin 40. sayfasında, **İslâm Irkçılığı Menetmiştir** sloganına yegâne mesned edilen «Leyse minnâ men de'â ilâ 'asabiyye...» hadisini tercüme ederken: «...asabiyyet dâvâsına kalkışan ve asabiyyet dâvâsı üzere ölen» şeklinde tercüme etmiştir. Hâlbuki, Ahmed Naim Bey gibi Arapça'nın bütün inceliklerine vâkıf birisi değil, vasat seviyede Arapça bilgisi olan bir kimse bilir ki, «De'â» fiili, «ilâ» harf-i cerri (preposition) ile kullanıldığı zaman, o fiil, «iddiâ etmek ve dâvâsına kalkışmak» mânâsına değil, diğer lugatler yanında Kâmus'un da ifâde ettiği gibi, «bir kimseyi bir nesneye sevk etmek» anlamında kullanılmış olur. Yâni, eyleme sürüklemek üzere propağanda yapmak demektir. - Nitekim Fâtımiler'de, İsmâiliye Mezhebi'nin propağandası ile görevlendirilmiş kadroya bir ün-

³³ Ergin, a.g.e., s. 4.

vân olarak verilen «Dâî ve Dâiddüât» (Propağandacı ve Başpropağandacı) tâbirleri, aynı kökten gelmektedir³⁴.

Yine Kâmus, asabiyyet mânâsına gelen taassup kelimesinin karşılığını, asabiyyet icrâ etmek şeklinde ifâde eder. Demek ki kelimenin esâsı, iddiâsında bulunmak değil, aktif olarak bir işi icrâ edip yapmaktır.

Tercüme bir emânettir derken, tercümede gösterilmesi gereken bu titizliğe işâret etmek istemiştik. Maalesef bugün Türkiyemiz'de, yukardaki hadîsin metni değil, Ahmed Naim Bey'in tercümesi yürürlüktedir. Bu hatâlı tercüme bir daha tercüme edilerek, ortaya, «İslâm Irkçılığı Menetmiştir» hükmü çıkmıştır. Birisi de kalkar bu ikinciye tercüme etmeye girişirse, artık ne ortaya çıkar, bilemeyiz.

Eserde dikkatimizi çeken noktalardan birisi de şu olmuştur: Asabiyyet mes'elesi ile uzaktan yakından ilgisi olan veyâ olmayan âyet ve hadisler sıralanıp, ortaya konmak istenen iddiâyaya delil yapılmaya çalışıldığı hâlde, bu mes'elenin mihterini teşkil eden hadîse yer verilmemiştir. İsrarla eserin satırları arasında aramamıza rağmen, o hadîse, ne sebeple ise, yer verilmediğini gördük.

Sözünü ettiğimiz hadis, yukarda 4 numara ile sunduğumuz Vâsile b. el-Aska' rivâyetidir:

— «Yâ Resûlallah! Bir kimsenin kavmini sevmesi asabiyyet'ten sayılır mı?» sorusuna Peygamber Efendimiz'in:

— «Hayır!..» diye cevap verdiği, ve: «Ancak, kişinin zulüm ve haksızlık hâlinde olan kavmine yardım etmesi asabiyyet'tir» buyurduğu hadis!..

Mes'elenin merkezini teşkil eden bu hadîsi, Ahmed Naim Bey'in görmemiş olması düşünülemez; zîrâ, bahsi geçen son cümlesini, râvî ve kaynak ismi vermeden*, bir araya sıkıştır-

³⁴ Bu hususda geniş bilgi edinmek için bkz. İslâm'da Eğitim - Öğretim Târihi, s. 401 vd., İst. 1976, Damla Yayınevi.

* Zîrâ Ahmed Naim Bey, eserinde, isbât etmeye çalıştığı iddiâsına uygun düşen hadislerin râvî ve kaynağını «vurgulayarak» belirtir. Meselâ «Hadis-i şerifin râvîsi Ebû Hüreyredir; muharrirci Müslim'dir» der; sâdece bu kısımda fazla oyalanmaz.

mayı ihmâl etmemiştir : «Bakınız, asabiyyeti Resûlullah Efendimiz (s.a.) bizzat : Mezmûm olan asabiyyet, kavmine zulüm üzerine yardım etmecliğindir, diye târif buyurdıkları gibi...³⁵ şeklinde kaydetmiş ve hiç bir fikir beyân etmeden geçiştirmiştir.

İnsan ister istemez, İbn Haldun ile Ahmed Naim Bey'in mes'eleye bakışlarını karşılaştırmaya zorlanıyor : İbn Haldun, o «mezmûm olmayan» yâni kötülenip yerilmeyen asabiyyet duygusunun faydalı yönlerine 145 sayfa ayırıp (tercümede 472 sayfa), mezmûm olan kısmını bir kaç satırlık bir paragrafla ifâde eder; Ahmed Naim Bey ise, tam aksine mes'eleye menfi yönden bakarak, bu deyimın «özel» mânâsını, bütünü mahkûm etmede kullanır. Bütünün yüzde birine 55 sayfa ayırır, yüzde doksandokuz'a da iki satır.

Bir başka yerde de şöyle der : Diğer bir hadis-i şerifte de : Her kim kavmine, hakkın gayrı üzere taraftarlık ederse**, çukura düşmüş deve gibidir, kuyruğundan tutulup çekilir» buyurulmuştur³⁶. Hâlbuki bu söz, Peygamber Efendimiz'e âit değil, ashabdan Abdullah b. Mes'ûd (ö: 32/652) Hz. lerine âittir³⁷. Bilindiği gibi ashâba âit sözlere, Hadis usûlünde «Mevkuf Hadis» denir.

Biz, Ahmed Naim Bey'in İslâmda Dâvâ-yı Kavmiyet isimli eserine tenkid yazmayı hedef edinmediğimiz için, eserde tesbit ettiğimiz bir çok noktalara işâret etmek istemiyoruz. Maksudımız, bu mes'elenin üçüncü defâ olarak Meşrûtiyet devrinde ortaya atıldığına ve bunun şampiyonluğunu da Ahmed Naim Bey'in yaptığına temâs edip geçmekti.

Ahmed Naim Bey, eserini şu ifâdelerle bağlar : «Akvâm-ı islâmiyenin kâffesini severiz. Fakat Arab kavmini, sâbika-i

35 İslâmda Dâvâ-yı Kavmiyet, s. 46.

** Metin, «Men nasara kavme...» diye başlar. «Nusret» kelimesinin «yardım etmek» demek olduğunu biliyoruz; fakat «taraftarlık etmek» mânâsına hangi lehçede kullanıldığını tesbit edemedik.

36 A.g.e., s. 46 - 47. Bunun da râvî ve kaynağını belirtmez.

37 Bkz. Ebû Dâvud, Sünen, K. Edeb, Nu: 5117, c. IV, s. 450.

islâmiyeleri, Hz. Peygambere (s.a.) karâbetleri, lisanları lisân-ı Kur'ân olması, nîmet-i islâmı neşrederek bütün müslimîne ve lînîmetlik etmeleri dolayısıyla hepsinden, hattâ kendi kavmi-mizden ziyâde severiz» (s. 51) der ve Arapların fazîletine dâir on tâne hadis sıralayarak bitirir.

Türk kelimesinin telâffuzuna bile allerjisi olan Dârulfünun Felsefe Müderrisi Ahmed Naim Bey, Üniversiteye, öğretim üyesi olarak, 1915'te Yahyâ Kemâl'le berâber intisâb ederler. Ne var ki, millet sevgisini kara sevdâ hâline getirmiş olan Yahyâ Kemâl ile bir türlü anlaşamazlar ve birbirleriyle uzun zaman dargın yaşayacak kadar kırıcı münâkaşalar yaparlar. Ancak Ahmed Naim Bey, vefât etmeden bir ay önce Yahyâ Kemâl ile buluşmaları sırasında şöyle der :

«Seninle o kadar sene evvel, Dârulfünun'da bir münâkaşada bulunmuştum. O münâkaşa sonra benim zihnimi senelerce meşgûl etti. Son senelerde ise ben, İstanbul'un bir çok semtlerinde gezmeği ve oralarda, tıpkı senin usûlünde, eski mîmârî eserlerinin târihini araştırmağı îtiyâd edindim. Bu hoş merak beni sardıkça sardı. Senin bir zaman «Tevhîd-i Efkâr» da çıkmış yazılarını buldum ve tekrar okudum, azim bir zevk aldım. Sana bu yüzden ne kadar haksızlık ettiğime, o yazıların bir şâir fantezisi olmayıp hakikaten mânevî birer ufuk olduklarına kâil oldum. İşte bundan sonra, bu yüzden seni o vakit gücendirdiğime yandım ve bir daha görürsem isti'fâ-yı kusûr etmeği nezr ettim. İşte azîzim söyleyeceğim bu idi.»³⁸

Bugün aramızda olsaydı, adı geçen eserine bir reddiye yazıp redd-i miras eder miydi, etmez miydi? Bilemeyiz.

— Devâmı gelecek sayımızda —

38 Yahyâ Kemâl, Siyâsî ve Edebî Portreler, s. 57; Ergin, a.g.e., s. 7.

ECEL

— Ken'an'a —

Gelmişti ecel... İşte melekler, yüce ruhlar
Bir rûhla son ufka berâber uçacaklar!

Düşsün diye dünyâ elinin vurduğu renkler
Çırpındı kanadlar gibi ruh, tenle berâber...
Gözler mi görür, kalb mi duyar? Üfleniyor sûr!
«Yâsîn»de huzûr, «Mülk»de temâşâ ile mesrûr...
«Feth»in sesi gönlünde fütûhât ile çınlar;
Elden ele, dilden dile Mîsâk'ı hatırlar.

Rûh istemez artık teni mââmûr ve mücessem;
Uçmakta semâlarda melekler ile hemdem...
Bir kaafîle ervâh ile seyrâna giderler,
Memnun, mütebessim, yücelerden el ederler.
Pîr aşkına yıllarca nefeslerle demiş «Hû»,
Allâh ile mevcûd olup Allâh'a gidiş bu...

Binlerce nefesten ise zincirleri rûhun
Son halkayı Rabbim, açiver, can kuşu uçsun!...

Ardında kalanlar idi mahzun ve mükedder,
Yâr semtine, yârâna, visâl emrini bekler.
Lâhût ilinin bâbına: Allah! diye el vur,
Bilmez misin ey dil, ne ki var cümlesi yoktur!

Senden sana memdûd kaderin çizgisi Rabbim,
Kurtar kulu, bir cân ise ten vergisi, Rabbim!

17 - 28 Mart 1976, İstanbul

Mustafa Tahralı

YABANCI ELİNDE MÜSİKİMİZ

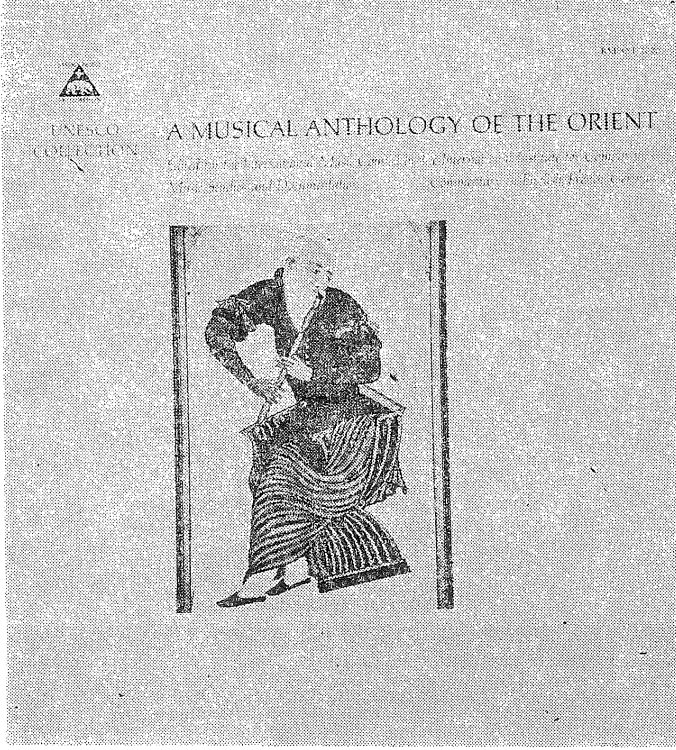
II

Cinuçen TANRIKORUR

Geçen sayıda, mûsikimizi mümkün olduğu kadar iyi öğrenip birbirlerine öğretmeğe çalışan Batılıların, bu sâhada son on yıl içinde yaptıkları açıklamalı plâkları tanıtmaya gâyesini güden dizimizin ilk yazısı yayınlanmıştı : UNESCO tarafından DOĞU MÜSİKİSİNDEN SEÇMELER (A Musical Anthology of the Orient) adı altında İngilizce, Fransızca, Almanca açıklamalı olarak yayınlanan plâk dizisinin, Mevlevî mûsikimizi tanıtan TURKEY I adlı 19 no.lu plâğının muhtevâsını küçük notlarımızla birlikte aktarmağa çalışmıştık. DOĞU MÜSİKİSİNDEN SEÇMELER dizisinin TURKEY II adlı 20 no.lu plâğından da bu yazımızda bahsedeceğiz.

Plâğın ön kapağına âit fotoğrafta (Resim 2 a), 19 no.lu plâktaki ile aynı olan ana ve alt başlığın altında TURKEY II yazısı yer alıyor¹. Kapak resmi olarak da — bu defâ — Sultan I. Ahmed'in Albümünden Bağdad H. 408 târihli ve yine renkli bir «Neyzen» minyatürü kullanılmış. Resim 2 b'de görülen arka kapakta ise bunun, *Klâsik ve Dîni Eserler'e* tahsis edilen

¹ Geçen sayıdaki yazı içinde neşrolunan Resim 1 a da (s. 39) TURKEY I yazısı gri üzerine beyaz renkte yazılmış olduğu için klişeye intikaal edememiştir. Özür dileriz.

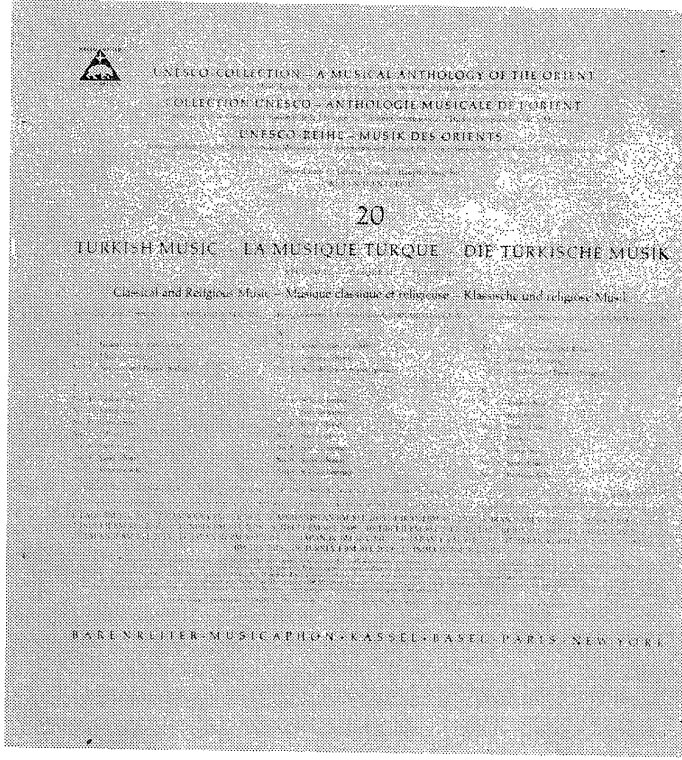

Resim 2 a.

20 no.lu ikinci Türk Mûsikîsi plâğı olduğu belirtiliyor. Mûsikî parçalarının kayıt ve izahları yine müzikolog BERNARD MAUGUIN tarafından yazılmış olan bu plâğın sonuna da — bir öncekinde olduğu gibi — üç dildeki şerhlerden sonra, taksimleri kaydedilmiş mûsikî âletlerimizi gösteren on büyük fotoğraf eklenmiş.

Hazırlayıcısının 19.8.1969 târihli ithâfı ile gönderilmiş olan bu plâk da yine mûsikimiz üzerine kısa bir târihî giriş bölümü ile başlıyor. Bu kısmı, bir yabancı müzikoloğun mûsikimizin mâhiyeti üzerindeki görüşü olarak taşıdığı ehemmiyet bakımından, aynen aktarıyorum:

Asya ve Avrupa medeniyetlerinin karşılaştığı nokta olan

Resim 2 b.

Önasya, üzerinde yaşamış olan kavimlerin sayısız izleriyle doludur. İsâ'dan iki bin yıl önce ilk imparatorluğu kuran Hitit'leri Frigyalılar, Lidyalılar, Persler, Ermeniler ve Romalılar tâkib etti. Bütün ön Orta-Çağ boyunca da Anadolu yarımadasına Bizans hâkim oldu. Üç bin yıl sonra (Milâdın XI. yy. ında) Selçuklu Türkleri Önasya'ya girip hâkimiyet kurdular. XIII. yy. ın Moğol istilâsından sonra da, Kayı boyunun başbuğu Osman Bey, XX. yy. ın başında yerini Türkiye Cumhûriyeti'ne bırakacak olan Osmanlı İmparatorluğu'nun temelini atıyordu.

Târih boyunca muhtelif kültür cereyanlarının şekillendirdiği Türk Mûsikîsi, nihâyet islâmî çerçeve içine yerleşmiş, bu dinin tevhîde olan meyli dolayısıyla de hemen dâimâ Arap ve Acem mûsikîlerinin bir kolu hüviyetinde düşünülmüştür. Aslın-

da Araplar, Acemler ve Türkler, Farâbî ve Safiyyüddin gibi müellifler vâsıtasıyla aynı nazari kaynaklardan beslenmişler, aynı mûsikî âletlerini kullanmışlar ve nihâyet İslâmın ahlâkî ve içtimâî telâkkîleri dolayısıyla aynı dünyâ görüşünü benimsemişlerse de, Türklerin berâberlerinde getirdiği aslî unsurlar onların mûsikisine tamâmiyle kendilerine mahsus bir çehre kazandırmıştır. Türk San'at Mûsikîsinin târihi, Türk İmparatorluğunun birbiri ardından kurulan devlet merkezleri ile yakından alakalıdır. XIII. yy. da Selçuklu idâresindeki Konya — bilhassa dinî-felsefî tedrisinde mûsikîye geniş yer veren Mevlânâ sâyesinde — mühim bir kültür merkezi hâline gelmişti. Selçuklulardan sonra XIV. yy. da Bursa, XV. yy. dan itibaren de İstanbul, XVII-XVIII. yy. larda zirveye ulaşacak olan bir mûsikînin en üstün san'atkârları toplayan merkezleri oldular. İtrî ve Osman Dede gibi çok büyük iki isimle şereflenen XVII. ve XVIII. yy. lar aynı zamanda, Avrupa'nın o zamanki mûsikî merkezi Viyana'ya kadar gelen Türklerin Mehter'leri ile Batı mûsikîsi üzerinde de inkârî gayrıkâbil bir tesîri icrâ ettikleri çağlardır. Kemâl Atatürk'ün 1924'te giriştiği reformlardan sonra Türk san'atı, Batı'nın bir müddettenberi saçtığı büyüünün te'sirlerine diğer Orta-Doğu ülkelerinden daha fazla mâruz kaldı. Mâmâfih canlılığını muhâfaza eden an'anevî mûsikî, genç mûsikîcilerin yeniden dikkatini çeker gibi görünüyor².

Bu kısa târihi girişten sonra, plâktaki açıklamalar *İrticâlî Mûsikî-Besteli Mûsikî, Makamlar, Sazlar-Sesler ve Makamların Nota ile Gösterilişi* bahisleri ile devâm ediyor³.

2 «Depuis les réformes entreprises par Kemâl Atatürk en 1924, l'art turc a subi, plus que celui des autres pays du Moyen Orient, les effets de la fascination qu'exerce l'Occident depuis quelques décades. Cependant la musique traditionnelle, toujours vivante, semble attirer à nouveau l'attention des jeunes musiciens.»

3 **Klasik ve Dinî Mûsikî** alt başlığını taşıyan plâkta — az sonra görüleceği gibi — bir Bektâşî mersiyesiyle Bayâtî Âyîninden bir Peşreve de yer verilmiş. Böyle olunca form tasnifini **irticâlî mûsikî-besteli mûsikî** şeklinde değil, aşağıda prensibini verdiğimiz şemadaki gibi yapmak maksada daha uygun düşerdi.

I. Dinî Mûsikî Formları

A. Câmî Mûsikîsi (yalnız sesle)

- 1) Usûllü : Tevşih, Tesbih, Savt, Salât-ı Ümmiye, Şuğl ve İlahiler

İrticâli Mûsikî, *Besteli Mûsikî* başlığı altında, gâyesi daha ziyâde makamlarımızın târif ve teşrihi olan *Taksim* ve *Gazel* adlı irticâl form⁴larımızı anlatan müellif, besteli mûsikinin daha ziyâde Demetrius Kantemir (XVII. yy.) ve Hamparsum'un (XVIII. yy.) nota yazıları ile intikâl ettiğini söylüyor⁵.

2) Usûlsüz : Münâcaat, Mevlit, Kur'ân, Salât, Ezan, Tekbir, Kaamet, Hutbe, vs.

B. Tekke Mûsikîsi (yalnız ses veyâ ses ve sazla)

1) Usûllü : Âyîn-i Şerif, İlâhi ve Nefes'ler

2) Usûlsüz : Mirâciye, Na't, Durak ve Mersiye'ler.

II. Dindışı (Lâdini Mûsikî Formları

A. Sözlü Mûsikî

1) Besteli : Kâr, Beste, Semâî, Köçekçe, Şarkı, Türkü, Fantezi

2) İrticâli : Gazel

B. Saz Mûsikîsi

1) Besteli : Peşrev, Sazsemâisi, Tasvîrî Eserler, Aranağmeleri, Oyunhavaları

2) İrticâli : Taksim (Tek veyâ karşılıklı)

C. Askerrî ve Hamâsî Mûsikî

1) Mehter Havaları

2) Marşlar

D. Eğlence Mûsikîsi

1) Karagöz

2) Kanto

Ayrıca, **Makamlar**'la bunların nota ile gösterilişi bahislerinin birarada olması, **Sazlar - Sesler** bahsinin ise bunlardan sonra gelmesi — verilmek istenen mâlûmâtın derlitolpluluğu bakımından — daha iyi olurdu.

4 Mûsikide, icrâ husûsiyetleri ile ilhâmın dışındaki kaaideleri tesbît edilmiş muayyen beste şekilleri için bu tâbir kullanılır; mûsikimizde **peşrev**, **şarkı**, **gazel**, Batı'da **sonat**, **lied**, **rondo** birer form'dur.

5 Oysa mûsikimizin târihi boyunca bestelenmiş eserlerin günümüze intikaalini sağlamış olan pekçok nota yazma sistemi mevcuttur ki — esas itibâriyle — **Alfabe Esaslı Nota Yazıları** ve **Porte Esaslı Nota Yazıları** olarak iki ana grupta incelenir. **Alfabe Esaslı Nota Yazıları** : Çağatay'ların **Ayalgu** adlı nota yazısı ile müslüman olmayan ve Arap harflerini bilmeyen Hitay Türkleri'nin kendi alfabelerinden çıkardıkları (Kâşgarlı Mahmud'a göre «yazı, kayıt» mânâsındaki) **Nöm** adlı nota yazısı; Arap alfabesinin harflerinden yapılma **Ebcet** adlı nota yazısı ki bu yazı sırasıyla **El-Kindî** (IX. yy.), **Safiyüddin Abdülmü'min** (1224 - 1294), **Kutbünnâyî Osman Dede** (1650 - 1729), **Kantemiroğlu**

Besteli mûsîkî formlarının *Kâr, Beste, Şarkı* gibi sözlü ve yâ *Peşrev* ve *Sazsemâisi* gibi sazlı olabileceğini kaydeden müellif, «Dikkate şâyandır ki, diyor, *Peşrev*⁶ formunu Mısırlılar, Tunuslular ve Cezâyirîliler de Türk işgâline sonra benimseyip kullanmağa başlamışlardır.»

Makamlar

Dinî veya dindışı, Türk San'at Mûsîkîsi tamâmen *Makam* adı verilen modal⁷ sistem üzerine kurulmuştur. Her makam aşağıda sıraladığımız üç unsuru ihtivâ eder :

(1673 - 1727) ve **Abdûlbâkî Nâsır Dede** (1765 - 1821) tarafından değişik şekillerde kullanılmıştır; nihâyet Ermeni harflerinin nöm'lerle karıştırılmasından meydana gelen **Hamparsum** (1768 - 1839) yazısıdır. **Porte Esaslı Nota Yazıları** ise : **Ali Ufkî** (Alberto Bobowsky)'nin (1610 - 1675) sağdan sola çevrilmiş Batı notası ve 1826'dan sonra **Mı-zıka-i Hümâyûn**'la giren — **Hacı Emin Efendi**'nin kullandığı (1815 - 1907) — «Düz Batı Notası» ile «İlâveli Batı Notası» olmak üzere ikiye ayrılır. İlâveli Batı Notaları — daha doğrusu — «İlâve İşâret Sistemleri» — herbiri mücîtlерinin anladığı şekildeki Türk Mûsîkîsi ses sistemini en iyi ifâde etme gaayesi ile teklîf edilmiş ve tabîî mütênâkız olan — **Rauf Yektâ, Abdülkaadir Töre, Arel-Ezgi, Mustafa Nezih Albayrak, Mildan Niyazi Ayomak, Muzaffer Sarısözen, Kemâl İlerici ve Gültekin Oransay** sistemleridir. Bu son izâhat, mûsîkimizin dayandığı perde ve ona bağlı olarak nota yazısı sistemlerinin henüz nihâî şekilde tesbît edilememiş olduğunun isbâtıdır ki resmî tedrisâta geçilmeden evvel — hattâ bomboş olan solfej ve çalgı metotları mevzûundan önce — hâll edilmesi icâb eden mühim bir mes'ele olduğunu açığa vurur.

6 Peşrev (Farsça «Piş-rev»=önden giden) Türk San'at Mûsîkîsi Konserinin (Fasıl'ın) başında çalınan saz eseri formudur. XIX. yy. ortalarına kadar **3 hâneli** (bölümlü) olarak bestelenir, her hâne sonunda tekrarlanan (makaamı tamamlayıcı) kuyruk bölümlerine **mülâzime** denirdi. XIX. yy. ortalarından sonra hâneler 4'e çıkarılırken eski mülâzimeler 2. hâne yerine geçmiş, hânelerle mülâzimenin — «teslim» denilen — aynı veya benzer mafsallanmaları da mülâzime görevini yüklenmişlerdir.

7 Fransızca «tarz, usûl» mânâsındaki «mode» (ok. mod) kelimesi yakın çağlarda mûsîkî terimi hâline gelirken «diatonik dizinin, bün-yesindeki tabîî yarımton'ların yeri ile tâyin olunan tarzı» mânâsını da yüklenmiştir. «Modal» sözü işte bu «mode»dan yapılmış sıfat olup diatonik dizinin majör veya minör oluşunu tâyin eden ilk üçlü (mes.

1. Porte üzerinde gösterildiği şekilde, bir *sekizli* (oktav) içinde 25 perdeyi hâvî bir dizi⁸.

sol-si) ve ilk altılı (mes. sol-mi) aralıklarına verilmiş husûsî bir terimdir. (Mûsikî âlimi Gaazîmihâl kelimeyi «modcu» veya «modcul» diye Türkçeleştirir.) Bu sebeple, şark mûsikîlerindeki «**makam**» mef-hûmu ile uzak-yakın alâkası olmayan bu sıfatla «makam yapısına dayanan mûsikîler» karşılığı «**modal tekkesli mûsikîler**» gibi yeni tâ-birler uydurulması yanlıştır. «**Makam**» ve «**Mod**» kelimelerinin birbirlerinin yerine kullanılmayacağını Gaazîmihâl de söylüyor (Mûsikî Sözlüğü, s. 150).

8 Arel-Ezgi sisteminin 24 aralıklı (25 perdeli) dizisine, «mi koma bemolü», «la koma bemolü», «si koma bemolü» ve «fa küçük mücennep diyezi» perdelerinin çıkarılıp yerlerine ilk üçünün «koma diyez»lileri ile bir «3 koma diyezli fa» perdesinin ikaamesi sonunda aralık sayısı olarak tesâdüfen tekaabül eden bu dizi, mûsikîmizde itirâzî gayrikaabil bir nazarî sistemin henüz bulunamamış oluşunun **hazin bir tablosudur**. Mûsikîmiz, bir oktav içinde, ilk ve en büyük nazariyatçımız Safiyyüddin Abdülmü'mîn'e göre 17, bâzı müelliflere göre 22, Muratnâme risâlesine, Rauf Yektâ'ya ve Arel-Ezgi'ye göre değişik şekillerde 24, müzikolog Dr. Gültekin Oransay'a göre 30, A. Töre-E. Karadeniz'e göre 41 aralıklı, halk mûsikîcilerimiz ve K. İlerici'ye göre de 53 komanın sırasında hepsini kullanan bir perde sisteme (!) dayanmaktadır. Bu sistemlerin hepsini burada incelemek bizi esas mevzûumuzun çok uzağına götürür; geçen sayıdaki yazımızın 18 no.lu dipnotunda verdiğimiz sözü hatırlayarak sâdece bir-iki noktaya temâs edip geçelim:

- a. Arel-Ezgi'nin hilâfına, nazarî sistemini kendisinden evvelki nazariyatçılar gibi Rast makaamına dayayan RAUF YEKTÂ Bey, 24 aralıklı dizisinde **Irak** ve **Segâh** perdelerimizi **tabîî** (ârizasız) kabûl etmiş (Encyclopédie de la Musique, s. 2987), fakat **Segâh** perdesini ârizasız yazdığı hâlde **Irak** perdesini hayâlî bir **Fa** perdesine göre **Bakıyye diyezli** olarak göstermiştir, zirâ temel dizisinde **Acemaşîran** perdemizi gösteren **Fa** notası yok, **Bakıyye diyezli Mi** notası vardır. Bu durumda, **Fa-Mi-Re-Do-Si** (Kürdî)-La-Sol-Fa notaları ile yazılan Acemaşîran makaamındaki bir eser **Mi Bakıyye diyezi — Re Tanîni diyezi — Do Tanîni diyezi** ilh. şeklinde mi yazılacaktır?. Ayrıca, yine bu monografinin 2986. sayfasında gösterilen 1, 4, 5, 8 komalık diyez işaretleri ile 1, 3, 4, 5 komalık bemol işaretleri birbirinin mütekaabili değildir: **Segâh**'i ârizasız kabûl edebilmek için düşünülmüş olan 3 komalık bemol işaretinin diyezi, 1 komalık diyez işaretinin de bemolü bu sistemde yoktur. Mez-kûr monografinin 3000. sayfasında verilen **Segâh**

(A. Danielou'nun geçen sayıda bahsedilen baklava ve dikdörtgen şeklindeki ârıza işaretleri ile 25 sesli dizi porte üzerinde gösterilmiş.)

- makaamı seyir örneğinde bütün **Mi** sesleri donanıma konmayan **Koma bemolü** işareti ile yazılmış, aynı sayfadaki 2 no.lu dipnotunda da bu perde **tabîi Mi** olarak icrâ edilirse «**nağmenin asli rengine daha fazla yaklaşılr**» (on se rapprochera mieux de la couleur originale de la mélodie) denmiştir. (?!)
- b. Arel-Ezgi adı ile anılan sistemin de izâhı gayrikaabil pekçok noktası vardır. Meselâ: perde sistemi esâsen metrûk olan Fîsagor'un kromatik Do Majör Gamı'na dayatılmış ve — geçen sayıdaki yazımızın 25 no.lu dipnotunda söylediğimiz gibi — sırf bir perde adından (Çârgâh) istifâde ile, mûsikîmizde hiçbir zaman mevcûd olmamış ve içinde sâdece 5 majör, 2 kromatik yarımton bulunan hayâlî bir «Çârgâh Makaamı» temel makam olarak kabûl ettirilmek istenmiştir. 24 aralıklı dizi, makamlarımızın yazılışında pek âciz kalmakta, bu dizinin işâretlendiremediği sesler ve perdeler san'at mûsikîmizin de, halk mûsikîmizin de icrâsına girmektedir. Hareket noktası olarak Tanbur sazındaki perdelerin tedkiki esas alındığı Arel-Ezgi tarafından ifâde edilmiş olmasına rağmen, bu sistemin **Dik Bûselik** adını verdiği perde hiçbir Tanbur'da bulunmamakta, buna mukaabil icrâda pekçok kullanılan — Bûselik'ten 2.5 koma pest — **Uşşak perdesi** ve bunun şedleri ile — yine sistemin işâretlendiremediği — **Do koma diyezi** perdesi, tatbîkî Türk Mûsikîsini icrâ eden bütün Tanbur'larda bağlanmış bulunmaktadır.
- Kendi içinde dahî mütenâkız olan bu sistem (Arel'le Ezgi Segâh makaamının donanımında dahî birleşememektedirler), ayrıca hayâlî bir «Şed Makam» müessesesi yaratmakla türlü tenâkuzların içine düşmek ve bilhassa yeni öğrenenleri abesse itmek mecbûriyetinde kalmıştır. **Şehnaz, Muhayyer, Hicazkâr, Kürdî'li-Hicazkâr, Mâhur, Evcârâ, Acemaşîran, Sûzidil, Sultânîyegâh** ve **Şedaraban** gibi mürekkep makamlarımız hep «inici şekil» veyâ «şed makam» hâline getirilmeğe çalışılmıştır.
- c. Garip bir tesâdüf eseri olarak, oktavı 30-11 şeklinde 41 aralığa bölen Töre-Karadeniz sisteminin pek benzerini, Harry PARTCH adlı Amerikalı müzikolog 1949'da yayınladığı «**Bir Mûsikînin Doğuşu : Tekseslilik**» (Genesis of a Music: Monophony) adlı eserinde izâh etmiş, oktavı 43 aralığa bölen sistemine göre yaptırdığı Harmonium'un fotoğraf ve plânlarını da eserinin 202. sayfasında vermiştir.

2. Husûsî ehemmiyet taşıyan ve makâmın iskeletini teşkil eden «durak» ve «güçlü»⁹ perdeleri.
3. Başlangıcı, ara durakları ve bitişi sıkıca tesbît edilmiş olan husûsî bir *nağme hareketi*¹⁰.

Bütün Orta-Doğu'ya yayılmış olan makam sistemi, bilhas-
sa «modulation» san'atını (makam değişikliği mânâsında) fev-
kalâde inkişâf ettiren Türklerin elinde bambaşka bir tekâmül
kazanmıştır.

Sazlar ve Sesler

Bu başlık altında Ney, Tanbur, Ud, Kânun, Rebap, Ke-
mençe, Keman ve Kudüm gibi başlıca nefesli, mızraplı, yaylı
ve vurmali sazlarımızın kısa târiflerini veren müellif, Türk-
lerin ses mûsıkisinde târihleri boyunca toplu icrâya büyük
yer verdiklerini, XIX. yy. başlarına kadar sâdece erkeklerden

9 Arel'in Batı mûsıkisindeki «dominante»tan («hükmedici») çe-
virdiği bu terim eski nazariyâtımızda — «durak»ın aslı olan «karar»a
karşılık olmak üzere — «muvaakkat karar» olarak kullanılmıştır. Mû-
sıkî âlimi merhum Gaazîmihâl «Majör veya minör dizinin dominantı
tonik üstündeki beşli akorunun en üst notası olduğundan, o düzende
'hükmeden' perde odur: Rameau'nun ona 1720 yıllarında 'dominante'
adını vermesinin sebebi işte budur.» (Mûsıkî Sözlüğü, s. 69) «Makaa-
mın güçlü(?)sü ise dâimâ beşinci derece değildir, dördüncü, bâzan da
üçüncü derecedir; bundan dolayıdır ki 'dominante' terimi 'güçlü' ile
tercüme edilemez.» diyor (aynı eser, s. 150).

10 Rauf Yektâ Bey'in de, Gaazîmihâl'in de makaa-
metlerini anlatırken hassâsiyetle ele aldıkları bu mevzû, Arel-Ezgi sis-
teminde alabildiğine ihmâl edilmiş olan *seyir* mes'elesidir: bir makaa-
mın 'zemin-karar-miyan-karar' düzeninden ibâret ve sâbit olan *nağ-
me hareketi* (seyir) şeması bilinmedikçe teşhîsi mümkün değildir.
'Bu makam şu dörtlü ile şu beşlinin birleşmesinden meydana gelir;
durağı şu, güçlüsü şudur; seyri inici-çıkıcıdır; dizisi mülâyimdir, ni-
sebi şerifesi şu kadardır; inici şekline falan makam derler', veya 'filân
makaa-
mın filân perdedeki şeddidi', veya 'Batı müziğinin Fa majörü-
ne tekaabül eder' gibi târifler, amatörce bile sayılamayacak ağızdan
dolma klişelerdir. Arel'in sözü ile 'anlaşılmamışın anlatılmasındaki im-
kânsızlığa güzel bir örnek' (Türk Mûsıkîsi Kimindir, s. 29) olan bu
klişelerle kimseye Türk Mûsıkîsi öğretilemez.

meydana gelen Fasil Hey'eti'ne III. Selim devrinden itibaren kadınların da katıldığını anlatıyor ¹¹.

Makamların Notaya Aktarılışı

Bu bahis de — 19 no.lu plâkta olduğu gibi — bizim yazdığımız ve kendilerinin yazdığı tarzda (Danielou sistemi ile) anlatılmağa çalışılmış. *İki komalık bemol*'den burada da bahsediliyor, ama ilk plâktaki *Üç komalık diyez* bunda kaldırılmış. Değiştirme işâretleri (diyez ve bemoller) husûsundaki — müellifin kusurlarını adamakıllı hafifleten — karışıklığımızdan 8 no.lu dipnotumuzda kâfi miktarda bahsetmiş olduğumuz için, aynı mevzûu burada da tekrâr etmeyip plâğımızdaki mûsiki parçalarına geçmeği tercih ediyoruz.

11 Sarayda yetişen ilk meşhur kadın bestekârimız DİLHAYAT KALFA'dır (1710? - 1760?).

MÜSİKÎ PARÇALARI

A Yüzü

No. 1 GAZEL

*Gazel*¹² ses ve sazla karşılıklı ve irticâli olarak söylenen lirik şiire verilen addır. Bir şâirin gazellerini toplayan esere *divan* denir.

Okuyan : *Kâzım Büyükkaksoy*¹³

Karşılık : *Sabahaddin Volkan*¹⁴ (Rebap)

Makâmı : *Uşşak*¹⁵. Dördüncü derecesinde mafsallanan ve karar notası ile ikinci sesi arasında minör veyâ serbest bırakılmış bir aralık bulunan dizi¹⁶.

(Makâmın dizisi Arel-Ezgi ve Danielou sistemlerine göre iki porte üzerinde gösterilmiş; ayrıca, Arel-Ezgi'nin *Si* için 1 komalık bemolünün üstüne bir de parantez içinde 2 komalık bemol ilâve edilmiş.)

12 Muvaffakiyetle icrâsı için kuvvetli mûsikî ve edebiyat mâ-lûmâtı ile bestekârlık kaabiliyetini icâb ettiren bu irticâli ses mûsî-kisi formumuzun **Hâfız Kemâl, Yaşar, Sâmi, Sâdeddin Kaynak ve Mecid** gibi pek mümtaz san'atkârları yetişmiş olmasına rağmen, Radyoculuğumuzda her nedense pek fazla rağbet görmemiş olduğu için icrâcıları da gün geçtikçe azalmaktadır.

13 En yaşlı *gazelhan*'larımızdan (d. 1904).

14 **Udi Nâil Ökte** ile ilk amatör mûsikî topluluklarımızdan Eyüp Mûsikî Cemiyetinin başkanı Kemânî **Mustafa Sunar**'ın talebesi ve ondan öğrendiği **Rebap**'ın birkaç san'atkârından biri (d. 1909). Hindistan cevizinin ağır kısmına koyun, balık veyâ yılan derisi gerilip üst kısmına yuvarlak bir sap, altına da demir çubuk takılması ile meydana gelen, 2 ilâ 4 kıl teli olup yayla çalınan **Rebap**, ilk Türk yaylı sazı **İklğ'**ın — Farsça '**Kemençe**' tercemesinden sonra — arapçalaştırılmış adıdır.

15 XV. yy. a kadar Dügâh denen '**Âşıklar**' makaamı.

16 Mûsikîmizde serbest bırakılmış aralık yoktur : *Uşşak* makaa-mında kullanılan *Si*, *Büselik*'e en yakın sınırı 2.5, en uzak sınırı 3.5 koma olan bir bölge ile mahduttur (Tanbûrî'lerimizin perde bağla-rında görüldüğü gibi).

Güfte :

Her dilber için sînede bir yâre mi olsun
N'etsin dil-i mihnetzede, bin pâre mi olsun
Uşşâkım olur mâyesi her lâhzada feryât
Cânâ, keremin zümre-i ağıyâre mi olsun

(Güfte, icrâ sırasında eklenen 'ah, aman, yar ey, gönül ey' sözleri ile berâber terceme edilmiş.)

No. 2 MERSİYE

Hz. Muhammed şerefine bir ilâhî olan *Mersiye*¹⁷, dinî tarikatlerin *zikir* adı verilen âyinleri sırasında okunur.

Okuyan : *Sebilci*¹⁸

Güfte : *Virânî* (le Désolé)¹⁹

(Mersiyenin,

Meded yâ Cedd-el-Hasaneyn
Meded yâ Nesl-el-Hüseyn

beyti ile başlayan dört kıt'alık güftesi tercemesi ile berâber verilmiş.)

17 Halk edebiyâtındaki karşılığı **Ağıt** olan **Mersiye**'nin Peygamber Ef. mizle alâkası yoktur : O'nun için mûsikimizde **Mevlit**, **Mirâciye** ve **Na'tler** okunur. **Hatip Zâkirî Hasan Ef.**nin Nühüft Mersiyesi, **De-de**'nin Bayâtî Beste'si (Bir gonca-fem'in yâresi vardır ciğerimde), **Ârif Bey**'in Segâh Şarkı'sı (Olmaz ilâç sine-i sad-pâreme), **Hacı Fâik Bey**'in Rast Şarkı'sı (Nihânsın dîdeden, ey mestinâzım) ile Hicaz Şarkı'sı (Âteş-i sûzân-ı firkat yaktı cism-ü-cânımı) ve **Hâfız Hüsnü Ef.**nin Bestenigâr'ı (Çok sürmedi geçti tarâb-ı şevk-ı bahârım) mûsikimizin; **Fuzûlî**'nin ve **Bâkî**'nin Terkib-i Bend'leri ile **Hâmid**'in Makber'i edebiyâtımızın en meşhur mersiyeleridir. Kerbelâ şehitleri hakkında da zengin bir mersiye edebiyâtı vardır.

18 Yeniçeri Ocağında 1826'dan sonra bu adı alan su dağıtıcılar bu işi Kerbelâ şehitlerinin rûhu için yaparlar, su dağıtırken Bektâşi şâiri **Harâbî Baba**'nın Kerbelâ Mersiyesi'ni okurlardı. Burada kasdedilen, **Sebilci** nâmı ile mâruf **Hâfız Hüseyin Okurlar** (1890 - 1975).

19 Bektâşi tarikatının kurucularından 1516'da ölen **Balum Sul-tan**'a kapılanan XVI. yy. in Hurûfî dervîşi.

No. 3 MEVLEVÎ MUKABELESİNDEN BÖLÜMLER

a) Ney Taksîmi

San'atkâr : *Ulvi Erguner* ²⁰

Âlet : *Ney* — Mevlevî âyinlerinin baş sazı ²¹.
(Bkz. TURKEY I)

Makam : *Bayâtî* — 1 no.lu örnekteki Uşşak makâmının dizisi ile yazılan, ancak başlangıcı ve inkişâfı değişik olan makam ²².

b) Peşrev

Taksimden sonra mıtrıp Peşrevi çalarken, dervişler ²³ duâ salonunun ²⁴ etrâfını dolaşırlar.

Makâmı : *Bayâtî*

Bestekârı : ? ²⁵

İcrâ eden : İki *ney*, bir *tanbur*, bir *kudüm*'den müteşekkil mıtrıp.

20 Babası mâruf neyzen Süleyman Erguner'in (1902 - 1953) üslûbunu devâm ettirip oğlu Kudsî Erguner'e de intikaal ettiren merhum neyzenimiz (1924 - 1974).

21 Sâdece mevlevî âyinlerinin değil, her çeşit dînî ve dindışı Türk mûsikîsinin baş sazı.

22 Makam hüviyetinin dizi ile değil, seyir ile meydana geldiği vâkıâsının en bâriz misâli.

23 Semâ eden dervîşe 'semâzen' denir.

24 'Semâhâne' demek istenmiş.

25 İcrâ edilen Peşrevin Neyzen Emin Efendi'ye âid olduğu yazılmamış (1883 - 1945).

B Yüzü

No. 4 TANBUR TAKSİMİ

San'atkâr : *Necdet Yaşar*²⁶

Âlet : *Tanbur*²⁷ — Ney'le birlikte — klâsik Türk Mûsikisinin en mümeyyiz âleti olarak kabul edilebilir. Uzun sapındaki perde bağları, çalınacak makâma göre icrâcî tarafından oynatılır²⁸. Telleri mâdenidir²⁹.

Makam : *Nihâvent*

(Makâmın dizisi Arel-Ezgi ve Danielou sistemlerine göre iki ayrı porte üzerinde gösterilmiş.)

No. 5. KANUN TAKSİMİ

San'atkâr : *Ahmet Yatman*³⁰

Âlet : Farâbî'nin icâd ettiği söylenen bu trapezoid şekilli sitarın³¹ üçlü gruplanmış 72 teli, âletin

26 Tanbûrî Cemil Bey'i dinleyerek yetişmiş, oğlu Mes'ud Cemil'den faydalanmış, Prof. R. Garfias'ın dâveti üzerine Washington Üniversitesi'nde hocalık etmiş, günümüzün en mâruf Tanbûrîsi ki — Tanbûrunun perde bağları Arel'in sistemine aykırı olmasına rağmen — Türk Mûsikîsi Devlet Konservatuvarı'nda da Tanbur hocasıdır (d. 1930).

27 Bu plâkta tanıtılan mûsikî âletlerimiz hakkındaki tafsilâtı gelecek yazıda tanıtacağımız plâk münâsebetiyle vereceğiz.

28 Makamlarımızın — ses san'atkârlarının şartlarına tâbi olmaksızın — kendi perdeleri üzerinden icrâ edildiği zamanlarda asgarî perde bağı ile iktifâ edilir, nim perdeler icrâ edilecek makaamın icâb ettirdiği şekilde oynatılır. Bugün, makamları çeşitli perdeler üzerinden icrâ etme mecbûriyeti karşısında perde bağları artırılmış, böylece perde oynatma durumu kalkmıştır.

29 Mûsikî âletinde 'tel' mevzûunu da gelecek yazımızda inceleyeceğiz.

30 Bilhassa oyunhavaları formu için son derece gelişmiş tekniğe sâhip mâruf san'atkâr (1898 - 1973).

31 Mızrapla çalınan telli sazlara eski Yunanda 'kîthara' adı verilmişti: Fransızların 'cithare' (sitar), İngiliz ve Almanların 'zither' (tsiter), İtalyanların 'cetra' (çetra), Romenlerin 'zitera' (tsitera) dediği bu çalgı, Hintlilerin 'sitar'ı ile İspanyolların 'guitarra'sının ve zencilerin 'banjo'sunun da atasıdır.

ses tablası kenarında açılmış olan kare deliklere gerilmiş deri parçalarına oturan eşik'lerin³² üzerinden geçer. Tellerin boyu *mandala*³³ denen hareketli mâdeni parçacıklarla gerektiği kadar kısaltılarak doğru seslerin elde edilmesi mümkün olur³⁴.

Makam : *Rast* — Tabîî majör üçlü ve Fisagor altılısı³⁵ ile temyiz olunan makam. Majör yedili inişte minör olur³⁶.

32 Kaanun eşığının kemer ayaklı köprü şeklinde oluşu müellifi şaşırtmış: 'les chevalets' (eşikler) değil, 'le chevalet' (eşik) olacak.

33 'mandala' değil, 'mandal'.

34 **Doğru** ses sözünden maksat sâbit ses ise evet, ama müellifin 'exacts' (sahih) sıfatını kullanması pek fazla isâbetli değil; zirâ, 8 no.lu dipnotumuzdaki tafsîlâtın da ortaya koyduğu gibi, nazari ârizalara göre mandal kullanamayacağını gören Kaanun san'atkârı, ister-istemez — Tanbûrîlerin yaptığı gibi — icrânın şartlarına göre daha çok sayıda mandal çakar ve kullanır. (Bu, Türk Müsîkisi Devlet Konservatuvarı Kaanun hocası mâruf san'atkâr **Erol Deran**'ın kaanûnunda da böyledir.) Bu ilâve mandallar dahî çoğu zaman — Ney, Kemeçe, Ud gibi — perdeleri sâbit olmayan sazların bastığı nim perdelere tam olarak uyamaz. Kaanuncular bu yüzden Uşşak, Hüz-zam, Hüseyinî, Karcıgar gibi makamlarda gerekli **ortalama sesleri** elde edebilmek için mandalları devamlı oynatarak — müzik tekniğinde 'glissando' adı verilen — **kaydırma** yoluna başvurlar. Bu itibarla, sâbit perdeli saz yapılmasını mümkün kılacak **Nazari Sistem** tesbît edilmeden — hele Kaanun için — '**doğru ses**'lerden bahsedilmesi pek fazla nazari olur.

35 'Tabîî majör üçlü ve Fisagor altılısı' sözü yerine (ki yedili'yi es geçiriyor) '**Aralıkları, ayarlanmadan önceki (tabîî) diatonik dizi ile aynı olan makam**' denmiş olsa yeterdi; zirâ Rast maaamımızın aralıkları ile diatonik dizinin aralıkları aynıdır. Yani,

9 10 16 9 10 9 16

a) nisbet olarak : —, —, —, —, —, —, —;

8 9 15 8 9 8 15

9 5 4 3 5 15

b) frekans olarak : 1, —, —, —, —, —, 2;

8 4 3 2 3 8

c) koma sayısı olarak : 9-7,5-5,5-9-7,5-9-5,5.

36 '**Evç perdesi inişte Acem olur**' demenin Batılıcası. Batı notasının kabulünden sonra frekans olarak **Do** notasından başlamak üzere yazılması gereken **Rast** dizimiz, Hacı Emin Efendi'nin — mâkûl se-

(Makâmın dizisi Arel-Ezgi ve Danielou sistemlerine göre iki ayrı porte üzerinde gösterilmiş.)

No. 6 BESTE

Aynı makamdan söz ve saz eserlerinden teşekkül eden *Fasıl* içinde³⁷ okunan, dört mısralı bir şiirin³⁸ bestelenmiş şekli.

Makâmı : *Bayâtîaraban* — Dördüncü ve beşinci dereceleri arasında zayıf bir minör üçlüsü olan³⁹, tonik'le ikinci derecesi arasında da minör bir aralık bulunan makam.

Bestekârı : *Hacı Sâdullah Ağa*⁴⁰

İcrâ eden : Nevzad Athîğ idâresindeki koro

Güfte : ?⁴¹

(Makâmın dizisi Arel-Ezgi ve Danielou sistemlerine göre iki ayrı porte üzerinde gösterilmiş.)

bepile — bir dörtlü aşağı kaydırması sonunda **Sol** notasından yazılmak zorunda kalınınca, ortaya, yedinci derece olan **Segâh**'a tekaabül eden bir **Evc** perdesi çıkmış, bu da Batı notası ile **Fa-diyez**'den başka türlü gösterilememiştir. **Ârızalı temel dizi** (Fa-diyez) açmazını te'vil gaayesi ile, Rauf Yektâ Bey, 'evç'lisi ile 'acem'lisini iki ayrı makam imiş gibi göstermeğe çalışarak mûsikimize bir '**Acemli Rast**' makâmı kazandırmıştır (!).

37 Beste'nin '**fasıl içinde**' herhangi bir yerde değil, '**fasıl başında**' okunduğunu belirtmek daha uygun olurdu.

38 Sözlü eserlerimizde güfte unsûru — Çağdaş Dönem'e kadar — dâimâ ikinci plânda değerlendirilmiştir. Bu itibarla kıt'anın tamâmının değil, sâdece iki mısra'nın bestelendiği ve — **tennenni**, **yellelli**, **nâtenedir**, **mîrim**, **ömürüm**, **cânım** gibi — zengin '**terennüm**'lerle süslediği bu formda pekçok eserimiz vardır.

39 Dördüncü ve beşinci dereceler yanyana iki ses olduğundan aralarında üçlü münâsebeti bulunamaz. «... **comporte une tierce mineure faible, placée entre le quatrième et le cinquième degrés**»deki «**tierce**» (üçlü) herhâlde «**kili**» (**seconde**) düşünülerek sehven yazılmış olsa gerek. (!)

40 Yenilikçi Pâdişah III. Selim'in çağdaşı olmasına rağmen Son Klâsikler ekolünden ayrılmamış olan büyük bestekârimız (1760 - 1825).

41 **Gazel** ve **Mersiye**'nin tercemeleri ile birlikte verilen güftelerinin yanında bu **Medhiye**'nin de güftesi verilse iyi olurdu. Hitâbı

No. 7 UD TAKSİMİ

San'atkâr : *Cinuçen Tanrıkorur*

Âlet : *Ud* — Klâsik mûsikîde olsun, halk mûsikisinde olsun, Türkiye'de en çok kullanılan mûsikî âleti ⁴².

Makam : *Bayâtî* (Bu makam hakkında bilgi A yüzü 3 no.lu parça münâsebetiyle verilmiştir.)

(Makâmın dizisi Arel-Ezgi ve Danielou sistemlerine göre iki ayrı porte üzerinde gösterilmiş.)

No. 8 SANTUR TAKSİMİ

San'atkâr : *Hüsnü Tüzüner* ⁴³

Âlet : Cymbalum sınıfından olan *Santur*, kromatik olarak akort edilen çok telli, bu yüzden de çalınması pek zahmetli, virtüozluğa elverişsiz bir âlettir. Çalanı çok azalmış olan bu âlet Türkiye'de kaybolmak üzeredir ⁴⁴.

'Nevcivânım'a çevrilerek — hangi mûcip sebeple olursa olsun — bestelenme sebebi ortadan kaldırılmış olan eserin ilk mısırâmı hatırlatalım :

Pâdişâhım, lûtfedip mesrûr ü şâd eyle beni

42 *Ud*'un, keman, klârnet ve darbuka gibi arkadaşları ile birlikte mahallî gruplar içinde yer aldığı pek mahdut folklorik tezâhürlerin dışında, halk mûsikimizde de 'en çok kullanılan saz' olduğu yine bir zuhûl eseri olarak söylenmiş olsa gerek.

43 **Santûrî Edhem Efendi** ile **Zıyâ Santur**'dan sonra bu santûrimiz de — Konservatuar İcrâ Hey'etindeki uzun hizmet yıllarından sonra — sonsuzluk âlemine göçmüştür (1904 - 1973). Arkasında yine pek uzun ve şerefli hizmet yılları bulunan son mâruf santûrimize de bu vesîle ile uzun ve sıhhatli bir ömür diliyoruz : **Zühdü Bardakoğlu** (d. 1907).

44 Prototipine Kalde-Sümer taş kabartma resimlerinde raslanan ve dört köşeli bir kasa ile göğsü üzerinde önce katı çubuk, sonra kiriş, sonra mâdenî teller gerili bir kapaktan ibâret olan bu âlet, **Yatuk** ve **Yatuğan** adları ile Çağatay, Hitay ve Uygur Türklerince de kullanılmıştı. Acemler Yunanca 'psalterion'dan 'santur' dediler. Önce **Kaanun**'un, sonra Haçlılar eliyle götürüldüğü Batı'da — klâvyeye ilâvesi ile — **Klâvikord**, **Epinet**, **Klâvsen** ve **Piyano** gibi sazların atası

Makam : *Sûzidil* makâmı aşağıdaki şekildedir.

(Makâmın dizisi — Töre - Karadeniz'in '*Sûzidil*' adını verdiği *Koma diyezli Fa* perdesinin ilâvesiyle — Arel-Ezgi ve Danielou sistemlerine göre iki ayrı porte üzerinde gösterilmiş.)

No. 9 ŞARKI

Üslûp itibâriyle *Beste*'den daha az ciddi bir form olan *Şarkı* da ⁴⁵ Fasil içinde yer alabiliyor.

Makâmı : *Hicazkâr* — Dizisinde iki tâne en küçük üçlü bulunan makam ⁴⁶

Bestekârı : *Şevki Bey* ⁴⁷

İcrâ eden : N. Atlığ idâresindeki koro

Giriş Taksimi : ? ⁴⁸

Güfte : ? ⁴⁹

olmuş olmasına rağmen, çok daha kullanışlı olan Kaanun'la başede-
mediği için bizde terk edilmiştir. Asya Türkmen ve Özbekleri hâlâ
çalarlar. İran'da ve Irak'ta da — klâsik '*El Çalg-i Bağdâdî*' (!) hey'eti
içinde, Rebap (*Coğze*) ile birlikte — çok rağbettedir.

45 '*Daha az ciddi bir form*' tavsifini pek anlayamadım: '*beste-
lenmesi daha kolay*' kasdı ile mi söylenmiş acabâ?!

46 *Nihâvend*'in dizisinde de iki tâne '*en küçük üçlü*' aralığı var-
dır. Dizi sâdece bu kadarla anlatılmak istenmişse, içinde '*iki tâne
artık ikili aralığı*' bulunduğunu söylemek *Hicazkâr*'a daha uygun
düşerdi.

47 '*Şarkı*' formunu canlandırarak mûsikîmizde **Romantik Döne-
mi** başlatan büyük bestekâr Hacı Ârif Bey'in '*en ölümsüz eseri*' ola-
rak tanınan ikinci büyük şarkı bestekârımız (1860-1891).

48 *Hicazkâr*'a geçiş taksîmi Kemânî Câhid Peksayar'dan; unu-
tulmuş.

49 *Fâ-i-lâ-tün* vezninin en güzel oturduğu 7 zamanlı **Devrihindi**
(Düm-Tek-Tek-Düüm-Teek: 1-1-1-2-2) usûlü ile bestelenmiş olan bu
şarkının da güftesi verilmemiş:

Gönlümü ducâr eden bu hâle hep
Kaare gözlüm, kaare bahtımdır sebep

(Makâmın dizisi — *Bûselik* perdesi dışında ⁵⁰ Arel-Ezgi ve Danielou sistemlerine göre iki ayrı porte üzerinde gösterilmiş.)

No. 10 KEMENÇE TAKSİMİ

San'atkâr : ? ⁵¹

Âlet : Bâzı müelliflere göre Türklerin kullandığı ilk saz olan *Kemençe*'nin husûsiyeti, seslerin tellere basılmak sûretiyle değil, tırnak yüzlerinin arzu edilen noktalarda tellere yandan değiştirilmek sûretiyle çıkarılmasıdır ⁵².

Makam : *Hüzzam* — Dörtlüsü eksik, dominantı toniğe göre minör üçlü durumunda bulunan dizi ⁵³.

(Makâmın dizisi — yedinci sesin dâimâ 'yeden', yâni *La Bakıyye diyezi* şeklinde gösterilmiş olması dışında — Arel-Ezgi ve Danielou sistemlerine göre iki ayrı porte ile verilmiş.)

3 no.lu dipnotumuzda bir taslak olarak verdiğimiz tasnif plânı anlayışı içinde, bu plâкта verilen mûsıkî örneklerinin de *Taksimler*'le *Besteli Eserler*'in kendi aralarında gruplanmış olarak yer alması belki daha iyi olurdu. Böyle bir gruplamayı, gelecek sayıda tanıtacağımız 'SARAYDA BİR GÜZEL GECE' (Nuit Précieuse au Sérail) adlı plâқта bulabileceğiz.

50 Birinci porte üzerinde Arel-Ezgi sistemine göre yazılan önceki bütün makamlarda, *Segâh* perdesi **Koma bemollü Si** ile gösterilmiş olduğu hâlde, aynı perdeyi kullanan bu dizide neden *Bûselik* (düz Si) şeklinde bırakılmış olduğu anlaşılmıyor.

51 Taksimin en mâruf Kemençe san'atkârlarımızdan **Rüşen Ferid Kam** tarafından (d. 1905) yapıldığı söylenmemiş.

52 14 no.lu dipnotumuzda kısaca bahsettiğimiz — adı Farsça'da '*Kemençe*'ye, Arapça'da, '*Rebab*'a çevrilen — ilk Türk yaylı sazı **İklîğ** ile, bugün kullandığımız Lehistan'dan inme **armudî Kemençe** müellifi şaşırtmış.

53 Böyle bir târifle *Hüzzam* dizisi sâdece sâbit perdeli Batı sazlarında çıkarılabilir; ama — daha önce de söylediğimiz gibi — kusûrun pek az bir kısmı müellife âit!.

EN EMİN YOL ...

Cemil MERİÇ

İki «Mukaddime»

Tunus'un düşünce târihinde iki isim: İbn Haldun, Hayreddin. Biri cihanşümûl bir zekâ, İslâm irfânının son muhteşem fecri. Öteki geniş ufuklu bir devlet adamı, içtimâî ehrâmın en alt basamağından zirvelere tırmanmış. İkisi de mağlûp ve muhtarip. İkisi de yalnız. İkisinin de meşhur olan «Mukaddime» leri. İbn Haldun, târihle pençeleşen bir dev. Hayreddin, târihin ifşâlarına kulak kabartan mutî bir dinleyici. Benzeyen tarafları : Ciddiyet, samîmiyet, tecrübe. Avrupa «Akvemü'l Mesâlik» i yüz yıldan beri tanıyor. Biz bir devrin bütün bocalayışlarını, bütün arayışlarını dile getiren o vesîka - kitaptan hâlâ habersiziz. Önce yazarın hayat hikâyesine bir göz atalım :

Esir pazarından satın alınmış bir çocuk... Kanlıca'da geçen bir kaç yıl... Sonra uzak bir ülkeye yolculuk, bir Şark sarayı... ve Avrupa. Batı'nın içtimâî müesseselerine hayranlıkla eğilen genç bir tecessüs. Kanma bilmeyen bir öğrenme aşkı. Ve tekrar... teceddüt hummâsı içinde çırpınan Tunus'a dönüş. Batı irfânı ile bilenen bu çetin irâde karşısında bütün kapılar kendiliğinden açılır. Tunus Beyi'nin eski kölesi, Tunus'un müdîran reîsi olur. Sonra yeniden Avrupa : Almanya, Fransa, İn-

giltere, İtalya hükümdarları nezdinde çeşitli görevler. Nihâyet zengin bir tecrübe ile İstanbul.

Hayreddin, Osmanlı efkâr-ı umûmiyesinin meçhûlü değildi. 28 Ağustos 1875'de yayımlanan İttihat gazetesi, Paşa'nın ıslâhatçı kişiliğini koltuk kabartıcı bir mukâyeseyle mühürlüyordu : Devlet-i Aliyye için Reşid Paşa ne ise, bugünkü Tunus için Hayreddin Paşa odur. İktidâr-ı ilmişine gelince... El Ce-vâib gazetesinde tefrika edilen Akvemü'l Mesâlik ¹ en parlak delil. «Hikmet-i hükûmeti bu eser-i celilden iktibâs edenlerin bir büyük devlet idâresine muktedir olabilecekleri şüpheden vâ-

1 Akvemü'l Mesâlik'in garip bir kaderi var. «Meşhur Adamlar Ansiklopedisi» eserden habersiz. «Akvamü's Siyer (?) isimli kitap Tunuslu Hayreddin Paşa'ya izâfe edilirse de, onun olmayıp yine Tunus ümerâsından Hasan Paşa'nındır». (Cilt II, sayfa 998). Meydan Larousse, kitabın adını «Akvamü'l Mesâlik» diye yazar, sonra «Meslek Ayrılıkları» diye türkçeleştirir. Kitabın adı : «Akvemü'l Mesâlik, fi Mârifet-i Ahvalü'l Memâlik» tir. Akvem'in akvamla ilgisi yok. Kavim'in ism-i tafdili. En emin, en sağlam mânâsınadır. İngilizce tercümesi de «The Surest Path» dir.

Pakalın, Abdurrahman Süreyya'nın önsözünü eserin mukaddimesi sanarak kitabına aktarır. Sayın Şerif Mardin eserin ne aslını görmüş, ne de Türkçe tercümesini. The Genesis of Young Ottoman Thought'da «Paşa'daki islâmî temâyülü kitabın isminden de anlıyoruz» der. Filhakıka kitabın Fransızca'daki adı «Müslüman Devletler için lüzumlu Islahat» tir. Mardin, Paşa'nın kullandığı bâzı tâbirleri de tuhaf bulur. «Âlimlerin patriotizmini canlandırmak» ne demek diye sorar? Bir İslâm yazarı patriotizm mefhûmuna yabancıdır der. Elbette ki haklı. Ama Paşa'nın asıl metinde kullandığı kelime hamiyettir. Hamiyeti Avrupalıya anlatmak için patriotizm kelimesini kullanmış.

Sayın Fevziye Abdullah Tansel'in iddiâsı daha da şaşırtıcı. Hayreddin Paşa'nın hâl tercümesine âit eserlerde böyle bir kitabından bahsedilmezmiş. Oysa Kaamusu'l Âlâm'dan Son Sadrazamlar'a kadar bütün terceme-i hâl kitaplarında — yanlış da olsa — Akvemü'l Mesâlik'ten söz edilmektedir.

Sayın Niyâzi Berkes Türkiye'de **Çağdaşlaşmada Akvemü'l Mesâlik'in** 1876'da İstanbul'da basıldığını söyledikten sonra, Türkçe'ye Bereketzâde İsmâil Hakkı tarafından çevrildiğini, fakat bu tercümenin yarım kaldığını ekler. Bibliyografya bölümünde ise Türkçe'sinin basılmamış olduğunu öğreniriz. **Arap Dünyasında İslâmiyet, Milliyetçilik, Sosyalizm** de ise şunları okuyoruz : «Hayreddin, İslâm, daha doğrusu Osmanlı İmparatorluğu'nun ıslâhı hakkında da bir kitap yazdı. Arapça'dan Türkçe'ye de çevrildi» (S. 153). Hangisi doğru?

reste». Oysa eser, Paşa'nın «kudret-i şâmilesinden» bir nebze-
dir. Artık «sâhib-i eserin siyâsi kudretini» tasavvur edin.

Saraya yakın nüfuzlu dostlar da bu sitâyîş taarruzunu sü-
rekli telkinlerle destekliyordlardı. Devlet-i Aliyye buhran için-
deydi. Pâdişah, meclisi dağıtmak zorunda kalmıştı. Garâbetle-
riyle temâyüz eden Vefik Paşa'nın yerine Avrupa ahvâlini bi-
len tecrübeli bir vezir aranıyordu. İstanbul'a gelir gelmez il-
tifât-ı şâhâneye mazhar olan Hayreddin, bir kaç ay sonra müh-
r-i sadârete nâil oldu.

Bu beklenmedik ikbâlin Osmanlı intelijansiyasında sevim-
siz tepkiler uyandırması mukadderdi. Namık Kemâl için, Pa-
şa'nın İstanbul'a gelmemesi çok daha hayırlı olacaktı. Çünkü
Paşa kazandığı üne lâıyk bir adam değildi. «Akvemü'l Mesâlik,
Kânipaşazâde'nin hukuk kitabından daha berbat bir «eser-i
nevhevesâne», idi. «Paşa belki Buhara veyâ Tahran'da bir iyi
sadrâzam» olabilirdi. «Fakat biz Tunus'dan memur dilenecek
kadar» düşmemiştik. (Menemenli Rifat Bey'e mektup, 5 Ekim
1878). Şâirin on dört gün sonraki mektubunda da şunları oku-
yorduk: «Hayreddin Paşa için, biz Tunus'dan vükelâ dilenme-
ye muhtaç değiliz dediğim ciddiydi; çünkü Tunus mâlûmât-ı
siyâsiyece bizden çok aşağıdır». 1 Kasım 1878'de daha tarafsız
görünmeye çalışan o coşkun zekâyâ göre, «Hayreddin Paşa'ya
ahlâkça vükelâmızın hiç biri müsâvî olamaz, fakat idrâkçe hep-
si müsâvidir». Kemâl'in Paşa'yla muârefesi yokmuş. Akvemü'l
Mesâlik'i okumuş sâdece, «o maskara Akvemü'l Mesâlik'i».

Belki şâirâne bir öfke. Ama Kemâl büsbütün haksız da
değildi: Osmanlı'dan çok, İslâm'dı Paşa... hayâtı Tunus'ta geç-
mişti. Türkçe bilmiyordu. Yâni Devlet-i Aliyye ahvâlinin ya-
bancısıydı. Gönülden bağlıydı hilâfete. Çünkü âlem-i İslâm'ın
en büyük temsilcisi, en güçlü desteği halîfeydi. Hayreddin, Ab-
dülhamit Hân'ın iltifat ve itimâdını kazandığı hâlde, sekiz ay
sonra sadâretten ayrılmak zorunda kaldı. Kemâl'in Akvemü'l
Mesâlik düşmanlığı, Suâvî'ye duyduğu kinin uzantısı. Filha-
kika Akvemü'l Mesâlik sarıklı ihtilâlcinin baş ucu kitapların-
dan biriydi.

Çağdaş bir Amerikan yazarının «hem siyâset târihçileri,
hem siyâsi felsefeyle uğraşanlar için eşsiz bir terkip» diye ta-

nıttığı bu kitap, 1867'de yayımlandı. Hayreddin, eseri kaleme alırken devlet hizmetinde değildi. Ne var ki geçici bir küsüftü bu. Tekrar politikaya döneceğini biliyordu, henüz gençti (40 - 45 yaşlarında kadar).

Kapaktaki isim : «Ülkeleri Tanımak İçin En Emin Yol». Eser üç bölüme ayrılmıştı; önce Mukaddime, sonra Avrupa'yı tanıtmaya çalışan 1. kitap (342 sahife), sonra dünyânın coğrafi bölgeleri, hicrî ve milâdî târihlerin karşılaştırılması ve bol bol takriz. Kitabın rûhu : Mukaddime. Paşa, hem Doğu'ya hem Batı'ya seslenen bu müdâfaanâmeyi bir yıl sonra Fransızca'ya çevirtir. Abdurrahman Süreyya'nın 1878'de Akvemü'l Mesâlik adıyla türkçeleştirdiği, Mukaddime'nin mükemmel bir İngilizce tercümesi de var : Leon Carl Brown, 1967.

Zaman ve Zemin

Tanzimat ricâlî dâhilî siyâsetlerini Avrupa'ya sefâretler kanalı ile izâha alışkıtlar. Osmanlı intelijansiyasının Batı dünyâsı ile doğrudan doğruya temâsı 1867'den sonradır. Devlet-i Aliyye ile ihtilâfa düşen Mustafa Fazıl, emellerini gerçekleştirmek için Yeni Osmanlılar'ı Paris'e çağırır. Batı'ya hicret eden bu ilk mülteciler kâfilesi, bütün siyâsî mülteciler gibi, karışık bir topluluk; dürüst insanlarla üç kâğıtçılar bir arada. O bir avuç gurbettede çok geçmeden hiziplere bölünür. Her hizip Avrupa efkâr-ı umûmiyesini kazanmak ister, Batı'nın kiralık kalemlerinden faydalanmaya çalışır. Çıkarılan gazeteler kaçak olarak anavatana sokulur.

Tunuslu devlet adamının o toy ve bir parça mâcerâperest delikanlılarla herhangi bir münâsebeti yoktur. Bununla beraber, Akvemü'l Mesâlik yazarını bir zincirin ilk halkası sayabiliriz : Tahtâvî'yi, Sâdık Rıfat Paşa'yı, daha sonra Şinâsî'yi, Ziya Paşa'yı, Namık Kemâl'i, Afgânî ve Muhammed Abduh'u... içine alan bir zincirin. Hayreddin zamanla kökleşecek olan bir geleneğin de kurucusu; başka bir deyişle, ülkesindeki ıslâhat için Avrupa'dan yazılı olarak yardım isteyen ilk devlet adamı. Onu böyle bir sözcülüğe hem aldığı terbiye hem de siyâsî tecrübeleri hazırlamıştı.

İslâmî iyi tanıyordu. İbn Haldun'u, Mâverdi'yi, Gazâlî'yi

okumuştı. Gerçi Doğulu bir devlet adamı için tanınması gereken üç zirveydi bunlar. Ama Paşa'nın mâlûmâtı çok daha derin, çok daha ihâtalı idi. Düşüncelerini savunurken rastgele bir devlet adamının tanıyamayacağı bir çok fakihlerden de iktibaslar yapar : Mavak, İbn Âbidin, Taftazani, İbn Kayyim el-Cevaziyya, İbn Akîl ve el-Harâfi gibi. Kitap şâirâne coşkunkulardan uzak, sıkı bir istidlâller zinciri ile örülü ve didaktik mâhiyettedir. Akvemü'l Mesâlik besmeleyle başlar ve takdîr-i ilâhiye teslimiyetle biter. Biçim de ruh da islâmî. Bir kelimeyle, Hayreddin, kucağında yaşadığı dünyânın gerçek bir temsilcisi. Peki ama Avrupa'yı ne kadar tanıyordu?

Genç Hayreddin Tunus'a gelir gelmez yeni kurulan Mühendishâne'ye (Ecole Polytechnique) girmiş, Fransızca öğrenmeye başlamış, yabancı müşâvirlerle tanışmıştı. Daha sonra iki defâ Fransa'ya gitti ve orada uzunca bir zaman kaldı (Birincisi : 1853 - 56, ikincisi : 1862 - 69). Bu uyanık devlet adamı, elbetteki Avrupa'nın çeşitli çevreleriyle temâsa geçecek, siyâsî müesseselere dikkatle eğilecekti. Ama unutmayalım ki tecesüslerimize yön veren ihtiyaçlarımızdır. Hayreddin'in bu yabancı dünyâyı, bütün an'aneleri, bütün irfânıyla kucaklaması beklenemezdi. Bir an önce çözülmesi gereken mes'eleler vardı kafasında : İslâm ülkeleri neden geri kalmış, Avrupa niçin ilerlemişti? Bu yeni medeniyetten neler alabilirdik? Avrupa'da benzerlikler arıyordu Hayreddin. Dikkatini teferruat üzerinde dağıtmıyordu. O ciddî devlet adamının hasbî tefekküre harca-yacak zamânı yoktu. Önce, temellere inmek lâzımdı.

Hâl ve Akd Erbâbı

Kânunların iki kaynağı vardı Hayreddin'e göre : Akıl ve vahiy. Akıl, insanlığın ortak malıydı, adâletle hürriyet, aklın iki temel prensibi. İslâm dünyâsı, adâletle hürriyeti baş tacı ettiği müddetçe yükselmiş, hristiyan dünyâ, bu temel değerlere ihânet ettiği için karanlıklarda kalmıştı. Hatâsını anlayan Batı, adâlet ve hürriyete dört elle sarıldı ve böylece de terakki ve tekâmülün merkezi oldu. Bizse o kutsal ilkelerden yüz çevirdik, çöküşümüzün başlıca sebebi bu idi.

Evet Hayreddin Batı'yı tanıyordu ama bir İslâm olarak.

Sâdullah Paşa'lar ve Namık Kemâl'ler gibi coşkun ve hayal-perest değildi. Amelî bir zekâ idi, günün mübrem ihtiyaçlarını düşünüyordu. Islâhat demek, hemen uygulanabilecek ve Islâmiyet'e ters düşmeyecek düzenlemeler demektir. Belki hudutlu bir tecessüstü ama, uyanık ve ne istediğini bilen bir tecessüstü. Avrupa'daki icat ve keşiflerden uzun uzadıya söz eder, çünkü bunlar bütün insanlığın, çekinmeden benimsenebilir malı idi. Mâlûmatfuruşluktan hoşlanmaz, verdiği bilgiler, herhangi bir mektep kitabından alınmışçasına kurudur. Eğitime büyük yer ayırır, çünkü İslâm dünyâsı için yeni kadrolara ihtiyaç vardır, meşrûtiyeti takdir eder ama bu yönetim biçiminin üzerinde en çok durduğu yanı vekillerin sorumluluğudur.

Filhakika : Avrupa'da adâleti, hürriyeti, emniyeti sağlayan bir mesûliyet nizâmı vardır; mesûliyet-i vükelâ. İslâm'da millet meclîsi yoktur. Ama bir «ehl-i hâl ve akd» zümresi var. Eski İslâm'ın yükselişi bu zümrenin eseridir. Temsilî hükûmet, idârecileri murâkabe için bir vâsıta'dır sâdece. İslâm cemiyeti, muhtelif içtimâî ve iktisâdî menfaatlerin çatıştığı bir topluluk değildir. Kaynaşmış bir bütündür, havas ile avamdan ibâret bir bütün. Ehrâmın zirvesinde ise «hâl ve akd erbâbı». Yâni şeriâtın temsilcisi olan ulemâ sınıfı².

Paşa'ya göre, İslâm devletlerinin zevâlî, ulemânın umûr-i siyâsiyeye yabancı kalmaları yüzündendir. Hayreddin'i, böyle bir teşhîse götüren âmil neydi acaba? «Türkiye ve Tanzîmat» yazarı Engelhard'a göre «Akvemü'l Mesâlik»i, Abdülaziz Han'da görülen mutlâkiyet temâyülleri ilhâm etmiş. Türk aydınlarında müphem olarak beliren endişeleri dile getirmiş Hayreddin. Yâni, «Mukaddime»nin ana fikirleri; «gerek pâyitaht'ta, gerek başlıca vilâyet merkezlerinde ara sıra hafif olarak su yüzüne çıkan» düşüncelerin programlaşmasından ibâret. Paşa der ki : En mükemmel insanın bile zaman zaman heveslerine, ihtiraslarına kapıldığı olur. Liyâkatlı bir hükümdar için «ümmetin umûr-ı hükûmete iştirâki, vükelânın mesûliyeti» hükûmet işlerinde murâkabe gerçek bir nimettir. Hele hükümdar liyâ-

2 Hayreddin, eserin Fransızca tercümesinde entelektüeller tâbîrini kullanır. Ama bu Frenkçe kelime, İslâm dünyâsındaki ulemâyı karşılamaz.

katsizse böyle bir murâkabeye mutlak ihtiyaç vardır. İngiltere, mecnun bir hükümdar olan III. George zamânında en tehlikeli buhranları atlatışını böyle bir murâkabeye borçlu değil mi? Thiers'in Napolyon için söyledikleri kulağımızda küpe olmalı : «Tek kişinin hükûmeti, hükümdârın iktidar ve ehliyeti ne kadar yüksek olursa olsun, dâimâ tehlikelidir». Fakihlerin hepsi aynı hükümde birleşir : Hükümdar, bâzı haklarını, bir topluluğa veyâ bir takım insanlara vekâleten devredebilir. Hatâ böyle bir devir, hükümdarlık haklarının en mühimlerinden biridir. Demek ki, yapılacak şey, «Saltanat-ı Osmaniye»nin eski bir kânûnunu «tevsî ve ıslâh etmektir». Engelhard, «Kânunnâme-yi Süleymânî»yi hülâsa ettikten sonra «işte, der... müslümanlar arasında taammüm etmeğe başlayan ve bilhassa maksatları, hattâ teşkilâtı meçhûl bir nevi siyâsî cemiyet olan Genç Türkiye'nin tercüman olduğu efkâr ve hissiyâtın özü bu idi». (Ali Reşat tercümesi, s. 133 - 135).

Süleyman Kânunnâmesi

Hayreddin'e göre, Süleyman'ın ikbal ve ihtişamı bu kânûnun eseridir. Pâdişah, vükelâ ve havâsını toplayarak bu kânun hükümlerine riâyet edeceğini ve ettireceğini bildirmiştir. Sonra da yeminler... Kânûnu hazırlarken ülkesinin en büyük ulemâsıyla istişâre eden hükümdar, bu kânunda aşağı yukarı şöyle der :

Devlet-i Aliyye'nin idâresi ulemânın ve vükelânın mesûliyeti altındadır. Saltanatın temeli şeriat olduğuna göre, pâdişah doğru yoldan inhirâf ederse, onu ikaz etmek ulemâ ve vükelâya düşer. Pâdişah, herhangi bir karar almadan önce, istişâre etmek zorundadır; kötülüğü önlemek her müslümanın vazifesidir. Bu işe en ehliyetli olanlar ise, ulemâ ve vükelâdır. Çünkü ulemâ şeriat ahkâmını en iyi bilen zümredir; vükelâ ise **umûr-ı siyâsiyye ve zamânın icaplarına vâkıftır**. Pâdişah şeriat hükümlerine yan mı çizmiştir? Bu iki zümre hemen harekete geçecek, Pâdişâh'ı, ikâz edecektir. Hükümdar, hatâsını kabûl ederse ne alâ... Yoksa ordu kumandanları haberdâr edilir. Keyfî davranışların arkası kesilmmezse Pâdişah hâl edilir. Tahta aynı âileden bir başkası çıkarılır.

Bir kelimeyle Avrupa'nın millet meclisinden beklediği görevi, İslâm dünyâsı ulemâ ve vükelâ'ya yüklemiştir. Teftiş ve murâkabe, İslâm'da Avrupa'dan çok daha mühimdir; çünkü yalnız dünyevî bir yükümlülük değil, dinî bir vecîbedir de. Süleyman Kânunnâmesi'ne riâyet edildiği müddetçe Devlet-i Aliyye yükselmekte devâm etmiş, bu kânundan inkırazın başlangıcı olmuştur. Paşa, ülkenin idbârını nizâm-ı kadîmin bozuluşuna bağlar; İslâm'ın şîârı olan adâlete gölge düşmüş, can ve mal emniyeti bulamayan hristiyan teb'a, başka devletlerin himâyesini arar olmuştur. Yabancılar için mükemmel bir müdâhale vesîlesi.

Millet Meclîsi

Gâile, gâile... Tanzîmat, yerinde tedbirlerle inkırâzı önlemeğe çalışır. Ne var ki, yapılan ıslâhatı yetersiz bulanlar da var. Aşırı hürriyetçiler hristiyan ekalliyetle birleşerek bir millet meclîsi kurulmasını isterler. Paşa, bu talebi meşrû bulur, ama nazârî olarak. Şüphe yok ki herkesin amacı bir : Teb'a-yı şâhânenin refah ve saâdeti. Hürriyetçilerin niyetleri asil, emelleri hâlis. Ama bir hayâlin kurbânıdırlar. Çünkü ülkenin gerçek durumunu bilmiyorlar. Başlıca hatâları : Zamansız kurulacak bir millet meclîsinin ne gibi tehlikelere yol açacağını düşünmemek. Aynı talep, hristiyan teb'a tarafından ileri sürülünce çok daha ihtiyatlı olmak lâzım. Bizden olmayanların iyi niyetlerine ne kadar güvenebiliriz? İstenilen hürriyetlerin verilmesi gayr-ı müslim teb'anın gizli emellerine hizmet etmek olmaz mı? Siyâsî hürriyet demek, teb'anın bütün haklardan eşit olarak faydalanması demek. Böyle bir eşitlik, ehliyeti olan herkesin en yüksek makamlara çıkabilmesi demek. Siyâsî hürriyet... iyi ama, önce devletin bekâsı. Bu hedefte birleşiyor muyuz? Vâsıtalar üzerinde ayrılısak da beis yok.

Hayreddin, teb'a arasında böyle bir anlayış birliği olmadığına inanır. Devlet kendi kendini korumak zorundadır. Avrupa devletleri de sâdece hânedan tebeddülü gibi, teferruat kabîlinden bir tehlike ihtimâlini düşünerek siyâsî hürriyeti kısıtlamadılar mı? Oysa bizde tehlike çok daha ciddi. Ülkemizde çeşitli kavimler yaşamaktadır; bunların çoğu devletin resmî di-

lini bilmez ve kendi aralarında da anlaşılamazlar. Bütün kavimlerin temsilcilerini bir araya toplayan bir meclis Babil kulesine benzemeyecek mi? Bir kısım vatandaşları böyle bir haktan mahrûm etmek ise, hakkâniyete aykırı. Demek ki Bab-ı Âli teb'aya aşırı bir hürriyet vermemek ve millet meclisine iltifât etmemek zorundadır. Ama bu geçici bir durum : Ülke ilerlemektedir, yarın engeller kalkacak ve teb'aya geniş bir hürriyet verilecek ve istenilen meclis kurulacaktır. Liberalizme geçmiyorsak bunun başlıca sebebi, Avrupa'nın müdâhalesidir. Avrupa, Devlet-i Aliyye'nin kendi teb'ası üzerinde kazâ hakkı olmadığını iddiâ edecek kadar insafsız.

Dikkate lâayık değil mi? Tanzimât'ın bütün büyük devlet adamları bir millet meclisi kurulmasını zamansız bulmaktadırlar. 1867'de, Midhat Paşa'nın meşrûti rejimi bütün fenalıkları önleyecek bir tedbir sayması, Fuad Paşa'yı gülümsetir. «Bu zâta öğretemedik ki, der... politikada şâh-dârûların (panacée) yeri yoktur.»³

3 «İnkılâpçılarımız» ca baş veren inkılâpçı diye tanıtılan Ali Süâvi de, Millet Meclisini lüzumsuz bulur. İşte Muhbirdeki bir yazısı : «İstanbul'da basılmakta olan yabancı gazeteler çoktan beri Devlet-i Aliyye Hükûmetinde dahi intihap usûlünün icrâsını ve bir Millet Meclisi açılmasını tasvib ederek ve herkes aklına geleni söyleyerek yazıyorlar. Ve Türkçe gazeteleri böyle faydalı işleri yazmadıkları için pek tâayib ediyorlar. Lâkin o gazetelerin müelliflerine bir suâl edelim. Acaba anlar Devlet-i Aliyye nedir ve şerâfât ve kaanûnu nasıldır ve taşraların ahvâli ve halkımızın istidâdı ne raddelerdedir biliyorlar mı? Eğer o gazeteler biz Devlet-i Aliyye'nin kaanûnunu ve halkının ahvâlini biliyoruz, derlerse yine soralım ki kaanunda mı bir kusur görüyorlar yoksa icrâsında mı? Eğer kaanunda görürlerse neresindedir? Hangi bende râcidir? Tâayin edip bize dahi göstersonlar. Zannederiz ki kaanunda hiç kusur bulamazlar. Çünkü vilâyet nizamnâmelerine bakıldığı hâlde köylüler için bile meclislere âzâ intihâbına hak ve selâhiyet verilmiştir ve düsturda yazıldığına göre, kazalarda ve köylerde neler vukû buluyor, zulüm veyâ adâlet mi oluyor? Vilâyet meclisi âzâsından her biri vâlilerin işlerini tahkik edebilir. Ve herkes hakkını arayabilmek için bunların emsâli nice ruhsatlar itâ olunmuştur. Fakir bir köylü hâlini müdire veyâ kaymakama anlatamazsa doğrudan doğruya hükûrâya başvurabilir» (Muhbir 1283, no 28). Serbestlik hakkındaki yazı açıkça Millet Meclisi'nin aleyhindedir : «...Serbestlik (ki ednâ ve âlâ herkesin başı kaanûna bağılı olmak demektir) pek âlâ şeydir ama Avrupa milletlerinden herbiri bunu tahsil için ni-

İktisâdî Görüşler

Devletin iktisâdî hayâta müdâhale etmesi lüzumsuz. Adâlet ve emniyeti sağlasın, yeter. Güven içinde yaşayanlar kollarının ve kafalarının var gücüyle çalışırlar. Ne hazin tezat? Liberalizme karşı olanlar Batı'dan gelen mâmuiller ve lüks eşya içinde yüzyüyor. İktisâdiyat için yıkıcı, siyâsî bakımdan utandırıcı bir davranış. Düşünceye gümrük duvarı koymak abes. Mühim olan, bir an önce iktisâdî bağımsızlığa kavuşmak. Avrupa'ya ham madde verip, mâmul madde almak iktisâdî bir esâret. Böyle bir ihtiyaç hem istiklâlle bağdaşmaz «hem de muhâfaza-i nüfuz ve kudret»le. Hele «cihet-i ihtiyaç», levâzım ve mühimmat-i harbiyeye müteallik ise... Paşa'nın devlet anlayışı o çağın Avrupasında da geçerli. Liberalizm de devletin vazife ve selâhiyetlerini geniş ölçüde tahdîd eder. Ona göre de en iyi hükûmet, en az hükmedendir. Bir kelimeyle, islâmî devlet görüşüyle liberalizmin prensipleri birbiriyle çatışmaz. Her ikisi için de, iyi devlet, masrafları ve vergileri asgarîye indirendir, der.

Bununla berâber Hayreddin'in İslâm ülkeleri için yeni sayılabilecek teklifleri de var: Meselâ İslâm ülkelerinin Avrupa'ya ucuz hammadde ihrâç edip, oradan pahalı mâmul madde alışını tenkîd eder. Ülke, ürettiği malları, mâmul madde hâline getirmelidir. İthâlât ile ihrâcat arasında denge kurulmalıdır. Devletin ithâlâtı, ihrâcattan fazla olursa iflâsa sürüklenir.

ce yollar tutmuşlar ve her yolda ifrat veyâ tefritten kurtulamamışlardır. Avrupalılar isterler ki bu adâlet «aşağıdan yukarı gider» kuvvetle icrâ olunsun. Bunun için söz millet meclislerine ve nihâyet bilir bilmezın ağzına düşüp kargaşalıklar oluyor, yazık, hâlbuki adâlet «yukarıdan aşağı bir kuvvetle gelmelidir» çünkü adâlet bir kocaman taş gibidir ki yukarıdan bir tek kişinin dokunmasıyla düşebilir. Aşağıdan yukarı atılması pek çok kuvvetlere muhtaçtır. Üçbin sene evvel yaşayan Homeros bile «nerede çokluk, orada b...» demiyor mu? Adâletin yukarıdan aşağı gelmesi, iş başında ehliyetli bir memur bulunmakla olur.

Böyle mühim bir işi muhtelifi'l âğraz nice bin kişinin eline verip idâre etmek akıl kârı mıdır? Ama bir yerde ki ehliyetli adam yok zannolursa aransın bulunsun. Ve bulunmaz da ümit kesilirse, yâhut halkta ehliyetliye itâat kalmayıp bedeviyet ve vahşiyet sıfatı olan serbazlığı isterlerse, artık ne çâre, tabiatıyla söz ayağa düşer. İşte korkulacak şey. gördünüz mü budur» (Muhbir 1283, no: 28)

Hayreddin'in tavsiye ettiği bir başka yenilik de, Anonim Şirketler. Sermâyenin rahatça tedâvül edebilmesi için yollar yapılmalı, vilâyetler bir birine bağlanmalıdır. Hayreddin, sanâyiî teşviki için sergilerin açılmasından, en iyi mâmul ve mahsûllerin mükâfatlandırılmasından yanadır. Bir kelimeyle Paşa'nın iktisâdî görüşleri, Avrupa'daki klâsik iktisat görüşlerine uygundur.

Devlet, teb'asının iktisâdî faâliyetini köstekleyen engelleri ortadan kaldırmalıdır. Yazar, yerli sanâyiî korumak için bir târife siyâseti tâkib etmenin lüzûmundan bahseder. Bir kelimeyle iktisâdî görüşleri Ricardo, Smith, Say istikâmetindedir, ama tavsiyeleri daha çok ampirik bir mâhiyet taşır. Yâni Paşa, okuduğundan çok, Tunus'daki tecrübelerinden faydalanır. Unutulmasın ki Hayreddin'in tavsiyeleri de, tecessüsleri de, ameliyi ön plana alır. Çağının iktisat nazariyelerinden ne kadar haberdardı bilmiyoruz. Kimleri okumuştı, kestirmek güç. Muhakkak olan şu ki; devlet ve iktisâdî faâliyetlerle ilgili görüşleri Avrupa'dan ictibâs edilmiş, bir çözüm yolu olmaktan çok, İslâm ülkelerinde, hâkim olan nizamsızlığa karşı islâmî bir aksülâmeli ifâde etmektedir.

Hayreddin, devletten ne istiyordu? Kânunları tatbik ettirmek ve teb'anın can ve mal emniyetini sağlamak. Bu talebi, çağının Avrupalı iktisatçıları pekâlâ benimseyebilirlerdi. Sonra vergiler toplanmalı, memur maaşları muntazam ödenmeliydi. Unutmayalım ki Hayreddin, bir İslâm devlet adamıdır. O, insanı bir «homoekonomikus» olarak ele almaz ve alamazdı da. Ona göre, iktisâdî faâliyet, devleti güçlendirecek bir faâliyet tir. Yâni bir gâye değil bir vâsıta dır. Bir yerde liberallerden çok merkantilistlere yakındır. İslâmın iktisâdî çöküşünden, keyfi idâreyi sorumlu tutar. Avrupa'nın bu sâhadaki üstünlüğü ise, meşrûtiyetin eseridir. Bir kelimeyle, Akvemü'l Mesâlik bir terkiptir. İslâm ve Batı düşüncesiyle, İslâm ve Batı müesseselerinin islâmî planda ampirik bir terkibi.

Zîrâ muhâtabı önce kendi dünyâsı, sonra da Avrupa'dır.

Avrupa'nın Üstünlüğü

Hayreddin de, çağdaşı olan aydınlar gibi, Avrupa'ya hay-

randır. Batı'nın fâikiyeti Akvemü'l Mesâlik'in laytmotivlerinden biri. Kafasını kurcalayan suâl şu : İslâm medeniyetiyle hristiyan medeniyeti aşağı yukarı aynı prensiplerden yola çıkmış. Neden birisi alçalırken öteki kemâlin zirvesinde? Avrupa'nın ilerlemesi coğrafi bir sebepten mi? İklimi mi daha güzel? Toprağı mı daha bereketli? Hayır. İrki bir üstünlük de söz konusu olamaz. Hristiyanlık desek? Ne münâsebet. Avrupa'da dinle devlet ayrılmıştır. Eğer hristiyanlık dünyevî ilerlemeye sebep olsaydı, Papalık devletinin, Avrupa'nın en geri değil, en ileri devleti olması gerekirdi. O hâlde «Avrupa'nın üstünlüğü», akdemiyetinin eseri. Başka bir söyleyişle geriliğimizin sebebi «Adâlet ve hürriyet esâsı üzere kurulan tanzîmat ve tensikattan müstentîç maârif ve fûnûnda Avrupalıların terakkî ve tekaddümü.»

Daha sonra aynı suâli başka bir ifâdeyle tekrarlayan Avrupalı sosyologların vardığı hüküm de bu değil mi? Çünkü bugünkü Batılılar için Batı'nın üstünlüğünü yapan kapitalizmdir. Osmanlı neden kapitalizme geçememiş? Geçememiş, çünkü Avrupa ondan önce davranıp müesseselerini kurmuş ve Osmanlı iktisâdiyatının o istikâmette gelişmesini önlemiş. (Bkz. M. Rodinson, İslâmiyet ve Kapitalizm).

Paşa der ki : Adâlet ve hürriyet olmadan Avrupa'nın seviyesine yükselemeyiz. Adâlet ve hürriyet ise İslâm'ın temelidir. Şüphe yok, ama Avrupalıların bu temel üzerinde kurdukları siyâsî ve içtimâî müesseseleri de tanımalıyız. İslâm devletleri Batı müesseselerini neden benimsemesinler? Eğer bu müesseseler hikmete uygunsa? «Hikmet, müslümanın kaybedilmiş malı» değil midir? Vaktiyle Avrupa bizi taklîd etmişti. Şimdi de biz onu taklîd edemez miyiz?

«Maslahat» Prensibi

Evet, şeriâtın menşei ilâhîdir. Gâyesi, hem dünyevî, hem uhrevî saâdet. Ama şeriâtın bütün hükümleri donmuş ve kalıplaşmış değildir ki. Sonra şeriât fert veyâ hükûmetin, yapması veyâ sakınması gereken her şeyi teferruatıyla söylemiştir. Şeriâtın açık olarak yasaklamadığı her fiil mübahdır. Bu mübahlar dünyâsında hükûmetlerin biricik rehberi, toplu-

mun menfaati olmalıdır. Toplumun menfaati, yâni maslahat. Maslahat, mefsedetin zıddıdır, lugate göre. Sulh yolu, fayda demektir. Maslahat-ı mürsele; şeriat tarafından itibar, ibtal veyâ ilga edildiği belli olmayan bir mes'elenin fakihler tarafından hükümlendirilmesidir.

Paşa'nın bu konuda başlıca kaynağı bir Hanbeli fakihidir : İbn Kayyim el-Cevziyye. El-Cevziyye'ye göre; hükûmetler, fıkıhın açık prensiplerine karşı gelmemelidir. Ne var ki, iyi olan, iyilik yolunda yapılmış olan her iş, gerçekte Allah tarafından vahy edilmemiş veyâ Peygamber tarafından söylenmemiş de olsa, şeriate uygundur. Şartlar değişir zamanla. Dün faydalı olan, bugün zararlı olabilir. Demek ki idâre tarzı da, kânunlar da aynı kalmaz. Neyin eskidiğini, nelerin değiştirilmesi gerektiğini, toplumun yeni ihtiyaçlarını kim tâyin edecek? Ehl-i hall ve akd. Yâni ulemâ ile havas. Adına ister aydın diyelim, ister elit. Topluma yeni teklifler sunmak, bu zümrenin görevidir. Sıhhatli bir reformun ilk şartı, ulemâ ile devlet adamları arasındaki anlaşmadır. Bunun için de, ulemânın yaşadıkları çağı bütünüyle tanımaları lâzım. Kısaca, ilim adamları politikacıya yol göstermelidirler. Fildişi kuleye çekilmemelidir. Hayreddin'in hedefini tek cümleyle hülâsa etmek kâbil : İslâm kalarak çağdaşlaşmak.

KUBBEALTI AKADEMİK SEMİNERLERİ

ARALIK 1977 PROGRAMI

- 2 Aralık Cuma : Doç. Dr. Necmeddin Hacıeminoğlu
Yabancı Dilde Öğretimin Faydaları ve Mahzurları
- 6 Aralık Salı : Av. Gazeteci Ergun Göze
Makine ve İnsan
- 9 Aralık Cuma : Türk - İslâm Eserleri Müzesi Müdürü
Afif Duruçay
İslâmiyetten Evvelki Türk San'atı ve Mimârisi
- 13 Aralık Salı : Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu
Millî Değerler Sistemi
- 16 Aralık Cuma : Doç. Dr. Mustafa Kafalı
Kerkük İntibâları
- 20 Aralık Salı : Prof. Dr. Sabahaddin Zaim
İktisâdî Mes'eleler
- 23 Aralık Cuma : Türk - İslâm Eserleri Müzesi Müdürü
Afif Duruçay
İslâm - Türk Mimârisinin İlk Örnekleri ve Türklerin İslâm Mimârisine Katkıları
- 27 Aralık Salı : Doç. Dr. Ethem Rûhî Fığlalı
Mezheplerin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler
- 30 Aralık Cuma : Doç. Dr. Necmeddin Hacıeminoğlu
Kültür Emperyalizmi

KUBBEALTI AKADEMİK SEMİNERLERİ

OCAK 1978 PROGRAMI

- 3 Ocak Salı : Prof. Dr. Muharrem Ergin
Türk Dili - Türk Kültürü
- 6 Ocak Cuma : Asis. Dr. Ünsal Yücel
Türk Okçuluğu
- 10 Ocak Salı : Prof. Dr. İbrâhim Kafesoğlu
Târih Sohbeti
- 13 Ocak Cuma : Prof. Dr. Oktay Aslanapa
Minyatürlerle Türk Hayâtı
- 17 Ocak Salı : Asis. Dr. Ümit Meriç
Türkiye'de Sosyoloji
- 20 Ocak Cuma : Altan Deliorman
Yurtdışındaki Türk İşgücü
- 24 Ocak Salı : Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu
Milli Değerler Sistemi
- 27 Ocak Cuma : Prof. Dr. Nejat Göğünç
Osmanlı Türkleri'nde Sivil Hizmetler

1977 senesine âit mecmûalar ciltlenmiş olup,
125 TL. dir.

Cemiyet merkezinden veya P.K. 107 Beyazıt -
İstanbul adresi ile,

Yahut da, Anda Dağıtım Anonim Şirketi, Ankara
Cad. No: 46 Sirkeci - İstanbul adresinden istekler
karşılabilir.